

Universitätsbibliothek Wuppertal

M. Tvllii Ciceronis Opera Omnia

Cicero, Marcus Tullius

Basileæ, MDCLXXXII

Liber tertius

Nutzungsrichtlinien Das dem PDF-Dokument zugrunde liegende Digitalisat kann unter Beachtung des Lizenz-/Rechtehinweises genutzt werden. Informationen zum Lizenz-/Rechtehinweis finden Sie in der Titelaufnahme unter dem untenstehenden URN.

Bei Nutzung des Digitalisats bitten wir um eine vollständige Quellenangabe, inklusive Nennung der Universitätsbibliothek Wuppertal als Quelle sowie einer Angabe des URN.

[urn:nbn:de:hbz:468-1-1133](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:hbz:468-1-1133)

nam fuit: nec melius, nec facilius dissolutum est. fraudandam enim spe sublata, et solvendi necessitas consecuta est. At vero hic nunc victor, tum quidem victus. quæ cogitatur, ea perficit, cum ejus jam nihil interesset, tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipsum eum delectaret, peccare, etiam si causa non esset. Ab hoc igitur genere largitionis, ut aliis detur, aliis auferatur, abierunt illi, qui temp. tuequebantur: in primisque operam dabunt, ut *tyris*, & iudiciorum æquitatem suam qui teneat: & neque tenuiores & propter humilitatem circumveniantur, neque locupletibus ad sua & veltenenda, vel recuperanda obstitit: præterea quibuscumque rebus vel belli, vel domi poterunt temp. augeant imperio, agris, vestigalibus. Hæc magnum hominum sunt: hæc apud majores nostros fœderata: hæc genera officiorum qui persequantur, cum summa utilitate recip. magnam ipsi adipiscuntur & gratiam, & gloriam. In his autem utilitatum præceptis Antipater Tyrius, Stoicus qui Athenis nuper est mortuus, & duo præterea censet esse à Panætio, validitatis curationem, & pecuniam, quas res à summo philosopho præteritas arbitror, quod essent faciles: sunt certe utiles. Sed validitudo tuentur notitia sui corporis: & observatio, quæ res ut prodesse soleant, aut obesse: & continentia in victa omni atq; cultu, corporis tuendi causa; & prætermittendis voluptatibus, postremò arte eorum, quorum ad scientiam hæc pertinent. Res autem familiaris quaeri debet iis rebus, à quibus abest turpitudine: conservari autem diligentia, & parsimonia: iisdem etiam rebus augeri. has res commo-

dissime Xenophon Socraticus persecutus est in eo libro, qui *Oeconomicus* inscribitur: quem nos ista fere ætate cum essemus, quæ es tu nunc & Græco in Latinum convertimus. Sed utilitatum comparatio, quoniam hic locus erat quartus à Panætio prætermittimus, sæpe est necessaria. Nam & corporis commoda cum externis, & externa cum corporis, & ipsa inter se corporis, & externa cum externis comparari solent. Cum externis corporis, hoc modo comparantur: *Vires* ut malis, quàm dives esse. Cum corporis, externa, hoc modo: *Dives* esse potius, quàm maximis corporis viribus. Ipsa inter se corporis sic: ut *Bona* validitudo voluptati anteponatur, vires celeritati. Externorum autem, ut *Locusta* divitiis, vestigalia urbana rusticis, & Ex quo genere comparationis illud est Catonis sensus: à quo cum quaeretur, quid maximè in re familiaris expediret, respondit, *Bene pascere*. Quid secundum? *Satis bene pascere*. Quid tertium? *Male pascere*. Quid quartum? *Arare*. Et, cum ille, qui quaererat, dixisset, Quid tenerari? Tum Cato, *Quid hominem*, inquit, *occidere*? Ex quo, & multis aliis, intelligi debet, utilitatum comparationes fieri solere, recteque hoc adjunctum esse quartum exquirendorum officiorum genus. Sed toto hoc de genere, de quaerenda, de collocanda pecunia, etiam de utenda, commodius à quibusdam optimis viris ad medium Janum sedentibus, quàm ab illis philosophis ulla in schola disputatur. Sunt tamen ea cognoscenda, pertinent enim ad utilitatem, de qua hoc libro disputatum est. Reliqua deinceps persequemur.

1. *Subradi necessitas*. Pal. pr. *videndi*, quod agros respicit & possessionis oblationem.

2. *At vero hic nunc victor, tum quidem victus*. Est à libris sanctæ antiquitatis & quos consulerit Turnebus, neque aliter F. D. Pal. aliter edd. *atque victor tum quidem victus*, contra verum.

3. *Quæ cogitatur, ea perficit*. Pal. idem amplius, ne cicio an & merito quaeratur cum ipse in rebus, tum ea perficit cum tunc jam nihil inest.

4. *Propter humilitatem*. Volgati *imbecillitatem*, sed alterum exstat in Pal. & omnibus Langii Gualtemiis; mss. quod & invenit in sex foveat Aldus Nepos; etiam si præterat *imbecillitatem*.

5. *Veltenenda*. Palatinus primus vel *utenda*.

6. *Duo præterea censet esse à Panætio, validitatis, & pecuniam*. Hæc fuit Victorii lectio, pro qua aliter substituere, duo præcepta censet esse à Panætio *validitatis, & pecuniam*, & Panatius & F. D. Gualtemianis, imò & editioque per Romanam.

7. *Bene pascere, & male pascere*. Sic rursus Victoriana; cui accedunt mss. Aldi & Raliquor Aldi. vulgati exinde, *obseruare ut cum rem non qua-*

8. *Ex quo genere comparationis*. Dicitio ultima non est in Pal. prim. & nescio an non possit abesse.

9. *Quid tertium? male pascere*. Quid sciendum sit de omnibus clamor exarat & cod. cibis aliorum indicio est, vel iste locus. Victorius enim, item Turnebus lib. vi. Advers. c. 20. ut & Langius, nec non Aldus Nepos ac Lambinus, Suffridus præterea & Gifanius, jactant hinc suam *vestire*, aut *vires*; sed sine omni venere & gratia. *male pascere* repositum oportuit; quod diserte existit in Palatino nostro primo: meminisse prius Columella libro vi. de re rustica, ipsa præfatione; his verbis: *Ceterum de tam sapiente viro pigri dicere, quod cum quidam acriter memorant, quid nam quaerant: eundem tertium in agriculturae quæstusum esset, afferre affectu qui vel male pascere, &c.* Nimirum quod homines non adsequerentur, quid esset *male pascere*, id Ciceronis laudo omnino eradicanunt: ac vult Cato, tantum esse utilitatis, in pecore, ut quamvis malignissimè curetur, superet tamen fructus omnes arationis, reliquæque adeo agriculturæ Pal. sec. totum istud membrum omisit; deceptos repetitione vocis postremæ, quo ipso confirmatur magis istas Palatini primi.

M. TULLII CICERONIS

DE

OFFICIIS,

LIBER TERTIVS.

URIVM Scipionem, Marce filii, enim, qui primus Africanus appellatus est, dicere solitum scripsit Cato, qui fuit ferè ejus æqualis, Numquam se minus otiosum esse, quam cum otiosus: nec minus solum, quam cum solus esset. Magnifica verò vox, & magno viro, ac sapiente digna: quæ declarat, illum & in otio de negotiis cogitare, & in solitudine secum loqui solitum: ut neque cessaret umquam, & inter-

dum colloquio alterius non egeret. Itaque dux res, quæ languorem afferant ceteris, illum acuebant, otium, & solitudo. Vellem nobis hoc idem verè dicere liceret: sed si minus imitatione tantam ingenii præstantiam consequi possimus, voluntate certè proximè accedimus: nam & à repub. forensibusque negotiis, armis impiis, vique prohibiti, otium persequimur: & ob eam causam, urbe relicta, rura peragrantes, sæpe soli sumus. Sed nec otium hoc cum Africanis otio, nec hæc solitudo cum illa comparanda est,

Oooo

R. *Ura peragente*. Nihil mutandum cum Langio ejusque a. scilicet Lambinus, nam sic fere de Tiberio, Tacitus libro 3.

Annal. *Ura peragente*. Nihil mutandum cum Langio ejusque a. scilicet Lambinus, nam sic fere de Tiberio, Tacitus libro 3.

Illud quidem perfectum honestum, nullo modo; similitudines honesti esse possunt. Hæc enim omnia officia, de quibus his libris disputamus, *media* Stoici appellant. ea, communia sunt, & latè patent: quæ & ingenii bonitate multi assequuntur, & progressionè discendi. Illud autem officium quod *rectum* idem appellant, perfectum, atque absolutum est: & ut idem dicunt, *omnes numerò habet*; nec præter sapientem, cadere in quemquam potest. Cum autem aliquid actum est: in quo *media officia* compareant, id cumulatè videtur esse perfectum: proptereaque vulgus quid ab sit à perfecto non ferè intelligit: quatenus autem intelligit, nihil putat prætermisum. quod item in poematibus, & picturis usæ event, in aliisque compluribus, ut delectentur imperiti, laudentque ea, quæ laudanda non sint, ob eam credo, causam, quod insit in his aliquid probi, quod capiat ignavos, qui idem, quid in unaquaque re vitii sit, nequeant judicare, itaque cum sunt docti à peritis, facile desistunt à sententia. Hæc igitur officia, de quibus his libris differimus, quasi *secunda quædam honesta* esse dicunt, non sapientum modo propria, sed cum omni hominum genere communia, itaque his omnes, in quibus est virtutis indoles, commoventur. Nec verò cum duo Decii, aut duo Scipiones, *fortes* viri commemorantur, aut cum Fabricius, Aristideve *justi* nominantur, aut ab illis, fortitudinis: aut ab his, justitiae, tanquam à sapientibus, petitur exemplum. nemo enim horum sic sapiens est, ut sapientem volumus intelligi. Nec illi, qui sapientes habiti sunt, & nominati, M. Cato, & C. Lælius, sapientes fuerunt: ne illi quidem sepre: sed ex mediocriorum officiorum frequentia *similitudinem* quandam gerebant, speciemque sapientum. 4 Quocirca nec id, quod verè honestum est, fas est cum utilitatis repugnantia comparari: nec id, quod communiter appellamus honestum, quod colitur ab iis, qui bonos se viros haberi volunt, cum emolumentis umquam est comparandum: tamque id honestum, quod in nostram intelligentiam cadit, tuendum, conservandumque est nobis, quam id, quod propriè dicitur, vereque est honestum, sapientibus, *ALITER ENIM TENERI* non potest, si qua est ad virtutem facta progressio. Sed hæc quidem de iis, 5 qui conservatione officium existimantur boni. Qui autem omnia metiuntur emolumentis & commodis, neque ea volunt præponderari honestate, hi solent in deliberando honestum cum eo, quod utile putant, comparare: *BONI VIRI* non solent. Itaque existimo Panzium, cum dixerit, *homines solere in hac comparatione dubitare*, hoc ipsum sensisse, quod dixerit, solere modo, non etiam oportere etenim non modo plus putare quod utile videatur, quam quod honestum: sed hæc etiam inter se comparare, & in his ad dubitare, turpissimum est. quid est ergo, quod nonnumquam dubitationem afferre solet, considerandumque videatur? Credo, si quando dubitatio accidit, quale sit id, de quo consideretur. *SARPE ENIM TEMPORÆ FIT*, ut, quod plerumque turpe haberi solet, invenitur non esse turpe. Exempli causa, ponatur aliquid, quod patet latius. Quod potest majus esse scelus, quam non modo hominem, sed etiam familiarem hominem occidere? Num igitur se adstrinxit scelere, si quis tyrannum occidit, quamvis familiarem? Populo quidem Rom. non

videtur, qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimum existimat. 6 Vicit ergo utilitas honestatem immò verò honestas utilitatem secuta est. Itaque, ut sine ullo errore judicare possimus, si quando cum illo, quod honestum intelligimus, pugnare id videbitur, quod appellamus utile, FOR MULIA quædam constituenda est: quam si sequemur in comparatione rerum, ab officio numquam recedemus. Erit autem hæc formula Stoicorum rationi, disciplinzque maximè consentanea: quam quidem his libris propterea sequimur, quòd, quamquam à veteribus Academicis, & à Peripateticis vestris 7 qui quondam idem erant, qui Academici, quæ honesta sunt, anteponuntur iis, quæ videntur utilia: tamen splendidiùs hæc ab eis discernuntur, quibus *quidquid honestum est, idem utile videtur: nec utile quidquam, quod non honestum*: quam ab iis, quibus aut honestum aliquid non utile, aut utile non honestum. Nobis autem nostra Academia magnam licentiam dat, ut, quodecumque maximè probabile occurrit, id in nostro jure liceat defendere. Sed redeo ad formulam. *DETRAHERE* igitur aliquid alteri, & hominem hominis incommodo suum augere commodum, magis est contra naturam, quam mors, quam paupertas, quam dolor, quam cetera, quæ possunt aut corpori accidere, aut rebus externis. nam principio tollit convictum humanum, & societatem. si enim sic erimus affecti, ut propter suum quisque emolumentum spoliet, aut violet alterum, dirumpi necesse est eam, quæ maximè est secundum naturam, humani generis societatem. Ut, si unumquodque membrum sensum hunc haberet, ut posse putaret, se valere, si proximi membri valetudinem ad se traduxisset: debilitari, & interire totum corpus necesse est: sic, si unusquisque nostrum rapiat ad se commoda aliorum, detrahatque quod cuique possit, emolumentum sui gratia: societas hominum, & communitas evertatur necesse est. nam, si ut quisque malit, quod ad usum vite pertineat, quam alteri, acquirere, concessum est, non repugnante natura. illud natura non patitur, ut aliorum, spoliis nostras facultates, copias, opes auceamus. Neque verò hoc solum natura, id est, jure gentium, sed etiam legibus populorum quibus in singulis civitatibus resp. continetur, eodem modo constitutum est, ut non liceat sui commodi causa nocere alteri. hoc enim spectant leges, hoc volunt; in columen esse civium conjunctionem: quam qui diripiunt, eos morte, exilio, vinculis, damno coercent. atque hoc multo magis exigit ipsa naturæ ratio, quæ est lex divina, & humana: cui parere qui velit (omnes autem patebunt, qui secundum naturam volent vivere) numquam committet, ut alienam appetat, & id, quod alteri detraxerit, sibi assumat. Etenim multo magis est secundum naturam excelsitas animi; & magnitudo: itemque comitas, justitia, liberalitas, quam voluptas, quam vita, quam divitiæ: quæ quidem *CONTEMNERE*, & pro nihilo ducere, comparantem cum utilitate communi, magni animi, & excelsi est. 8 Detrahere autem alteri sui commodi causa, magis est contra naturam, quam mors, quam dolor, quam cetera generis ejusdem: itemque, magis est secundum naturam, pro omnibus gentibus, si fieri possit, conservandis, aut juvandis maximos labores, molèstis que suscipere, imitantem Herculeum

O 0 0 2

illum,

1. In quo media officia compareant. Ita editio Victorii nec non Langii eamque ferè semper in lequi solita Lambini, laudatque ad hanc faciem huc locum ex veteri suo Petrus Nannius lib. 9. Pal. pr. habet comparari. sic comparant. voig. comparantur.

2. Aut cum Fabricius Aristideve justus. Heic ausus sum sequi auctoritatem unius Panzium. pr. cum hæc tenus legeretur, aut Aristides, quod quam auctoribus minus sic venisum altero, quis dubitet?

3. Qui sapientes habiti sunt & nominati. Vocula sunt, non est in Pall. aut editionibus principibus Moguntina, ac Romana.

4. Quocirca. Et. cum utilitatis repugnantia, etc. Inquinata lectio sic ferè retinenda est. voc. lib. Nannii: Quocirca nec id quod verè honestum est, cum utilitatis ratione comparari; nec id quidem quod communiter appellamus honestum. alterum tamen servatur in Pal. & Augustano.

5. Qui conservatione officiorum. Ferri potest: & ira ante dixit, honestum tuendum conservandumque est tibi. sed necio an melius sit, conservacione. sic enim supra, mediocriorum officiorum frequentiam, ait Gulelm.

6. Vicit ergo utilitas honestatem. Nescio an præter locum animare nota interrogatoria, quæ est in Pall. invenitur in exemplari uno Marcotici qui consulari lib. xv. Var. cap. o.

7. Qui quondam idem erant qui Academicis. Aldus Manutius junior, affirmat duo verba postrema non reperiri in uno m. idemque testatur de altero suorum Vrinus noster. habent tamen Pall.

8. Detrahere autem alteri. Tota ista periculis mihi suspecta est, tanquam repetita à sciolo de capitis hujus principio. Pall. tamen nostræ habent Detrahe, autem alteri, quod & in Fabr. & plurimis Aldi exemplar. hæt.

illum, quem *ROMANUM* fama, beneficiorum memor in concilio coelestium collocavit: quàm vivere in solitudine, non modò sine ullis molestiis, sed etiam in maximis voluptatibus, abundantem omnibus copiis, ut excellas etiam pulchritudine, & viribus. Quocirca optimo quisque & splendidissimo ingenio longè illam vitam huic anteponit. Ex quo efficitur *ROMANUM* naturæ obedientem, homini nocere non posse. Deinde, qui alterum violat, ut ipse aliquid commodi consequatur: aut nihil se existimat contra naturam facere: aut magis fugendam censet mortem, paupertatem, dolorem, amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quàm facere cuiuspiam injuriam, si nihil existimat contra naturam fieri hominibus violandis: *QUI* cum eo differas, qui omnino hominem ex homine tollat? sin fugiendum id quidem censet, sed & multo illa pejora, mortem, paupertatem, dolorem errat in eo, quod ullum aut corporis, aut fortunæ vitium animi vitis gravius existimat. Ergo unum debet esse omnibus propositum, ut eadem sit utilitas uniuscuiusque, & universorum: quam si ad se quisque rapiat, dissolvetur et omnis humana consortio. Acque si etiam hoc natura præscribit, ut homo homini, quicumque sit, ob eam ipsam causam quòd is homo sit, consultum velit: necesse est secundum eandem naturam omnium utilitatem esse communem, quod si ita est, una continemur omnes, & eadem lege naturæ: idque ipsum si ita est, certè violare alterum lege naturæ prohibemur. verum autem primum verum igitur & extremum. Nam illud quidem ablutum est, quod quidam dicunt, parenti se, aut fratri nihil detracturos, commodi sui causa: aliam rationem esse civium reliquorum: hi sibi nihil juris, & nullam societatem, communis utilitatis causa, fatuunt esse cum civibus: quæ sententia omnem societatem destrahit civitatis. Qui autem civium rationem ducunt habendam, externorum negant: hi dirimunt communem humani generis societatem: qua sublata, beneficentia, liberalitas, bonitas, iustitia funditus tollitur: quæ qui tollunt, etiam *ADVERSUS* deos immortales, impii iudicandi sunt. ab iis enim constitutam inter homines societatem evertunt: cujus societatis artificium vinculum est, *MAGIS* arbitrari esse contra naturam, hominem homini detrachere, sui commodi causa, quàm omnia incommoda subire vel externa, vel corporis, vel etiam ipsius animi, quæ vacent iustitia. hæc enim una virtus, omnium est domina, & regina virtutum. Forsitan quispiam dixerit: *Nonne igitur sapiens, si fame ipse conficiatur, abstulerit cibum alteri, homini ad nullam rem utilis?* Minime verò. Non enim mihi est vita mea utilior quàm animi talis affectio, *NE MINUS* ut violem commodi mei gratia. Quid? *Phalaris, crudelem tyrannum, & immanem, vir bonus, & ne ipse frigore conficiatur, vestitus spoliare possit, nonne facias?* Hæc ad iudicandum sunt facillima. nam, si quid ab homine ad nullam partem utili, tux utilitatis causa detraxeris: inhumanè feceris, contraque naturæ legem, sin autem is tu sis, qui multam utilitatem reip. atque hominum societati, si in vita remaneas, offerre possis: si quid ob eam causam alteri detraxeris, non sit reprehendendum: sin autem id non sit ejusmodi: seu mi cuique incommodum ferendum est potius, quàm de alterius com-

modis detrahendum. Non igitur magis est contra naturam morbus, aut egestas, aut quid hujusmodi, quàm detractio, aut appetitio alieni. Sed communis utilitatis derelictio contra naturam est, est enim injusta, itaque lex ipsa naturæ, quæ utilitatem hominum conservat, & continet, deseruit profectò, ut *AS* homine inerti atque inutili, ad sapientem, bonum, fortemque virum transferantur res ad vivendum necessarias: qui si occiderit, multam de communi utilitate detraxerit, modò hoc ita faciat, ut ne ipse de se bene existimans, seseque diligens, hanc causam habeat ad injuriarum, ita semper officio sangetur, utilitati consulens hominum, & ei, quam sæpe commemoro, humanæ societati. Nam, quod ad *Phalaris* attinet, per facile judicium est. *NULLA* enim nobis societas cum tyranni, sed potius summa distractio est: neque est contra naturam, spoliare, si possis, quem honestum est necare: atque hoc omne genus pestiferum, atque impium, est hominum communitate exterminandum est. Etenim, ut *MENELAUS* quædam amputantur, si & ipsa sanguine, & tamquam spiritu carere coeperunt, & nocent reliquis partibus corporis: sic ista in figura hominis feritas & immanitas beluæ, à communi tanquam humanitate corporis segreganda est. Hujus generis sunt quæstiones omnes ea, in quibus ex tempore officium exquiratur. Eiusmodi igitur credo res *Panæti* persecutum fuisse, nisi aliqui casus, aut occupatio consilium ejus peremisset: ad quas ipsas consultationes ex superioribus libris satis multa præcepta sunt, quibus perquisit quid sit propter turpitudinem fugiendum: quid sit id, quod idcirco fugiendum non sit, quia omnino turpe non est. Sed quoniam operi inchoato, propè tamen absolute, tamquam si ægium impetimus: ut geometra solent non omnia docere, sed postulare, ut quædam sibi concedantur, quòd facilius, quæ volunt, explicent: sic ego à te postulo, mi *Cicero*, ut mihi concedas, si potes *TRAI*, præter id, quod honestum sit, propter te esse expetendum. *sin* hæc non licet per *Cratippum*: at illud certè dabis, quod honestum sit id esse maxime propter te expetendum. Mihi utrumvis satis est: & cùm hoc, tum illud probabilius videtur, nec præterea quidquam probabile. Ac primum *Panæti* in hoc defendendus est, quod non utilia cum honestis pugnare aliquando posse dixerit (neque enim ei fas erat) sed ea, quæ videntur utilia. *Nihil vero esse quod non idem bonum sit: nihil honestum, quod non idem utile sit.* sæpe testatur: negatque ullam pestem majorem in vitam hominum invasisse, quam eorum opinionem, qui ista distraxerint. Itaque non ut aliquando anteponeamus utilia honestis, sed ut ea sine errore dijudicemus, si quando incidissent, induxit eam quæ videretur esse, non quæ esset, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, nullius admodum, sed (ut dicitur) *MENELAI* nostro, neque enim quidquam de hac parte post *Panæti* explicatum est, quod quidem mihi probaretur, de iis, quæ immo manus meas venerunt, *CUM* *TRAI* aliqua species utilitatis objecta est, commoveri necesse est, sed si cùm animum attenderis, turpitudinem videas adjunctam ei rei, quæ speciem utilitatis attulerit: tunc non utilitas relinquenda est, sed intelligendum, uti turpitudinem sit, ibi utilitatem esse non posse. Quod si nihil est tam contra naturam, quàm

1. *Omnia humana conficitur.* Hanc lectionem firmat & uterque *Pal.* sodes, & editio prima *Mognantina*, & *Romana* altera. nam prima admodum sit illud vulgatum conficitur.

2. *Velut in ipso animi quæ necent iustitia.* Sic & *Pal.* *Muretus* conuicit veterem scripturam depravatam fuisse, *servantem iustitiam*, & quæ hæc *servantem iustitiam*, tanquam ita plane legendum, vix putavit.

3. *Ne ipse frigore conficiatur.* *Muretus* dicto libro xv. cap. 9. affirmat: libros suos veteri habere, *ne ipse frigore periret* at sic nulla editio nulli *scilicet* aliorum, neque adeo *Palatini*: ita ut dubitem de fide codicum ejus.

4. *sin autem id non sit ejusmodi.* Sic quoque *Pal.* nisi quod præ hæc *in non sit ejusmodi.* *Muretus* autem codicem antiquum præferre *sin autem id non sit ejusmodi.* unde colligitur librarium primum per errorem solum

scripsisset *sin*, sed iste denud ad superioris membrum, cujus principium erat *sin autem id non sit* deinde errore animæ dextro, non dextro se *idem* duas voces eas frustra repetiverat, *autem id*, sed cetera perfectatum: ut sit vera lectio, *sin non sit ejusmodi.* ac tunc *Fabrianus* exemplar peritum istam non ignoravit.

5. *Sed quoniam operi inchoato, propè tamen absolute, tamquam si ægium impetimus.* *Palatinus* primum pro his omnibus, solum modò habet, *inducatur jam, quæ si fugiuntur impia* quod quidem magis videtur.

6. *Tunc non utilia relinquenda.* Sic *Augustinus* *Auemæ* ceteri codex & *Victorii* editio, neque secus *Romana* prima quomodo hæc erat in *Fabriciano* & *Danieliano*, & *Pal.* sec. alterum tamen requirenda hæc: in *Palatino* pr. & *Al.* *Nepotismi* omnibus: ambiguoque quoniam scriptura alteri cedere debebat.

quam turpido (recta enim & convenientia, & constantia natura desiderat, & pernatuque contraria) nihil; tam secundum naturam, quam utilitate: certe in eadem re utilitas, & turpido esse non potest. itemque si ad honestatem nativum; eaque aut sola expetenda est, (ut Zenoni videtur) aut omnia ponderare gravior habenda, quam reliqua omnia, quod Aristoteles placet: necesse est, quod honestum sit, id esse aut solum, aut summum bonum; quod autem bonum, id certe utile: ita quod honestum, id utile; quare et non hominum non proborum, cum aliquid, quod utile videtur, & arripuit, id continuo fecerit ad honestum. Hinc hinc venena, hinc falsa testamenta nascuntur: hinc furta, peculatus, expilationes, dirptionesque; sociorum, & civium: hinc opera nimiatum potentia non ferenda: potest etiam in liberis civitatibus a regnandi exitum cupiditates, quibus nihil nec turpius, nec foedius excogitari potest, & MOMENTA enim rerum fallacibus judiciis vident, & poenam non dico legum, quas sepe pertrumpunt, sed ipsa turpitudinis, quae acerbissima est, non vident. Quamobrem hoc quidem deliberantium genus peccaturum medio (est enim totum scelus, & impium) qui delibent, utrum id sequantur, quod honestum esse videant, an se scientes scelere continent: in ipsa enim dubitatione factio inest etiam si ad id non pervenerint. Ergo ea deliberanda omnino non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio, atque etiam ex omni deliberatione celandi, & occultandi spes, opinioque; removenda est. satis enim nobis (si modo in philosophia aliquid profectum) persuasum esse debet, *stomieu deus hominum celare possumus, & nihil tamen arari, nihilque subit libidinis, nihil incontinenter esse faciendum.* Hinc ille Gyges inducitur a Platone: qui, sicut cum terra decessisset, in quibusdam imbribus, in illam hiatus descendit, & nequam; equum, (ut ferunt fabulae) animadversit, cujus in lateribus fores essent: quibus a patris mortui vidit corpus magnitudine inuistata, annulumque aureum in digito quem ut detraxit, ipse induit: (erat autem regis pastor) tum in concilio pastorum se recepit. ibi cum palam ejus annuli ad palmam converterat, a nullo videtur, ipse autem omnia videbat. idem rursus videbatur, & in luce agnulum invenerat. Itaque hac opportunitate annuli usus reginae suam intulit: eaque adjuncti regem dominum interemit, iustitiam quos obitare arbitratur: nec in his eum quisquam facinoribus potuit videte: sic repente annuli beneficio rex exortus est Lydiae. Hancigitur ipsam anulum si habeat sapiens nihil plus fibi licite poterit peccare, quam si non haberet. **HONESTA** enim bonis virtus, non occulta quaerantur. Atque hoc loco philosophi quidam, minime mali illi quidem, sed non satis acuti, sicut in, & commentitia fabulam dicunt prolatam a Platone: quasi vero ille, aut factum id esse aut fieri potuisse defendat. Hæc est vis hujus annuli, & hujus exempli: **si non** sciturus nemo ne suspicaturus quidem sit, cum aliquid divitiarum, potentia, dominationis, libidinis causa, fecerit, si id diis, hominibusque futurum sit semper ignotum, sine facturus, negat id fieri posse: 7 quamquam potest id quidem, sed quaero, quod negant posse,

8 id si posset, quidnam facerent? Urgent rustice sane, negant enim posse, & in eo perstant; hoc verbum quid valeat, non vident. Cum enim quaerimus, 9 si possint celare, quid facturi sint: non quaerimus, possintne celare: sed tamquam tormenta quaedam adhibemus, ut, si responderint, *si impunitate proposita, falluros quod expedit, facinorosos se esse fateantur*: si negent, omnia turpia per seipsa fugienda esse concedant. Sed jam ad propositum revertamur. Incidunt ita pe multa causa, quae conturbent animos utilitatis specie, non, cum hoc deliberetur, relinquenda ne sit honestas propter utilitatis magnitudinem: (nam id quidem improbum est) sed illud, possintne id, quod utile videatur, fieri non turpiter. Cum Collatino collega Brutus imperium abrogabat, poterat videri facere id injuste, fuerat enim in regibus expellendis socius Bruti, consiliorum etiam adiutor. cum autem consilium hoc principes cepissent, cognationem Sulpicii, nomenque Tarquiniorum, & memoriam regni, tollendam: 10 quod erat utile, patriam consulere; id erat ita honestum ut etiam ipsi Collatino placere deberet. Itaque **UTILITAS** valuit propter honestatem: sine qua ne utilitas quidem esse potuisset. At in eo rege, qui urbem condidit, non ita. species enim utilitatis animum populit ejus: cui cum visum esset utilis, solum, quam cum altero regnare, fratrem interemit Omisit hic & pietatem, & humanitatem, ut id, quod utile videbatur, neque erat, assequi posset: & tamen muri causam oppulsi, **PERICULUM** honestatis neque probabilem, neque satis idoneam. Peccavit igitur, pace vel Quirini, vel Romuli dixerim. Nec tamen nostris nobis utilitates omittenda sunt, aliisque tradenda, cum his ipsi egeamus: sed suae cuique utilitati, quod sine alterius injuria fiat, servandum est. Scitè Chryppus, ut multa: *Qui stadium, inquit, currit, currit, & contendere debet, quam maxime possit; ut vincat; supplantare eum, qui eum curret, aut manu depellere, nullo modo debet: sic in vita sibi quicunque petere, quod pertinet ad usum, non iniquum est*: 11 **alteri** desperare, jus non est. Maxime autem perturbantur officia in amicitia: quibus & non tribuere, quod recte possis, & tribuere, quod non sit æquum, contra officium est. Sed hujus generis totius, breve, & non difficile præceptum est. **QUAE ENIM VIDENTUR** utilia, honores, divitiae, voluptates, cetera generis ejusdem, hæc amicitia: numquam anteponenda sunt. At neque contra tempus, neque contra jusjurandum, ac si dem amici causa, vir bonus faciet: ne si iudex quidem erit de ipso amico. **NON** enim personam amici, cum induit iudicis. Tantum dabit amicitia, ut veram amici causam esse malit: ut oranda sit tempus, quoad per legem licet accommodet. 12 cum vero jurato sententia dicenda sit: nec merit, deum se adhibere testem, id est (ut arbitror) **MENTEM** suam qua nihil homini deum deus ipse divinus. Itaque præclarum a majoribus acceptum morem rogandi iudicis, si eum teneremus, **QUAE SALVA FIDE FACERE** possit. Hæc rogatio ad ea pertinet, quae paulo ante dixi: honeste amico a iudice posse concedi, nam, si omnia faciendâ sunt, quae amici velint: **NON** amicitia tales, sed conjurationes putandæ sunt. Loquor autem de communibus amicitia nam in sapientibus viris, perfectisque, nihil

O o o o 3

potest

1. *Arripuit, id continui fecerit.* Danielis liber adhzret Langianis, in quibus arripuit, item fecerit.

2. *Regandi civitas capid. rater.* Verbum existens, videtur a glossa.

3. *Pecunia sua dicit legem, quas sepe pertrumpunt.* Langianus omnes, item Pall. & quom.

4. *Nihil tamen arari.* Fabr. interferit *ar.* Pal. pr. *utis*: quod ultimam litteram querat.

5. *Cum terra dicit, spissit.* Pal. pr. *oggerit dicit, spissit*: formatum forte ab *dihsicere*.

6. *Cum in laem.* Retinui hanc vocem contra Pall. & mss. aliorum, in quibus locum, perlocutus verbis Soffidi affirgantis sic legi in Erphordianis libris cod.

7. *Quamquam possit id quidem.* Sic omnes vert. add. sic omnes codd. *si pri.* neque immittenda negat, ut placet Lamb. no & Aldo Nepo.

8. *in Academia, dubitantes de providentia & natura divina le-*

quitur Cicero, inquit Guelmuis.

8. *Id si possit.* Pal. pr. *posset*, quomodo & editi ab Victorio.

9. *Si possint celare.* Vox postrema non est in Pal. pr. neque verum omnino necessaria.

10. *Quod ad uti utile, patria consulere.* Dictionem uti mem deletam vidit Lang. ut ac Lamb. contra omnes membranas. malit. nam interpositione nostra, iduile ait Fallus quod sequebatur Bruto, ut patriam servat, consulere, id etiam honestissimum est.

11. *Alteri desperare.* S. Victorio editio, ac Mogonina omnium princeps; neque aliter F. D. Pall. a horumque excepta paria mss. vulgo, *desperare*.

12. *Cum vero jurato sententia dicenda.* Pal. pr. habet, *aut jurato sententia dicenda, aut jurato, omnino*, compendiar a scribendi ratione. Editio Romana prima, *juramentum*. An forte fuit *quod vero jurato sententia dicenda*. Est in Pall. *sententia*.

potest esse tale. 1. Damonem, & Phintiam, Pythagoreos, fuerunt hoc animo inter se fuisse, ut, cum eorum alteri Dionysius tyrannus diem necis destinasset: & is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies 2. commendandorum suorum causa postulasset: vas factus est alter ejus sustendi ut, si ille non revertisset, moriendum esset ipsi. qui cum ad diem se recepisset, admiratus eorum fidem tyrannus, petivit, ut se ad amicitiam tertium adscriberent. Cum igitur id, quod utile videtur in amicitia, cum eo, quod honestum est, comparatur: JACBAT utilitatis species, valeat honestas, cum utrum in amicitia, quae honesta non sunt, postulabuntur, religio, & fides anteponatur amicitiae: sic habebitur is, quem exquirimus, delectus officii. Sed utilitatis specie in rebus, sepius peccatur, ut in Corinthi disturbance nostris, durus etiam Athenienses, qui sciverunt, ut Aginetus qui classem valebant, pollices praeciderentur. hoc visum est utile. nimis enim imminere, propter propinquitatem, Regia Piratae: nihil, quod, rudele, utile est eam hominum naturam, quam sequi debemus, maxime inimica crudelitatis. Maie etiam qui peregrinos urbibus uti prohibent, eosque exterminant ut Pennus apud patres nostris, Pappus nuper. Nam esse pro cive, qui civis non sit, rectum est non licere: quam tulerunt legem sapientissimi consules, Crassus & Scavola: uti vero urbis prohibere peregrinos, sane inhumanum est. Illa praeterea, in quibus publicae utilitatis species praehonestate contemnitur, Piena exemplorum est nostris respublicis. 3. cum saepe tum maxime bello Panico secundoque Cannensi es lamitate accepta, majores animos habuit quam utquam rebus secundis, nulla timoris significatio, nulla mentio pacis, tanta vis est honesti, ut speciem utilitatis obscurat. Athenienses cum Persarum imperium nullo modo possent sustinere, statueruntque ut urbe relicta, conjugibus & liberis Troezenae depositis, naveis conscenderent, liberareque Graeciae classe defenderent: Cyrsilum quaedam iudicantem, ut in urbe manerent, Xerxemque reciperent 4. lapidibus obruerunt. Atque ille utilitatem sequi videbatur: sed ea nulla erat repugnante honestate. Themistocles post victoriam ejus belli, quod cum Persis fuit, dixit in concione si habere consilium resp. salutare, sed id sciri opus non esse, postulavit, aliquem populum daret, qui cum communicaret, datus est Aristides. Hunc ille, classis Lacedaemoniorum, qua subdula esset ad Gythium, alarmi incendi possit: quo facto frangi Lacedaemoniorum opes non esse. Quod Aristides cum audisset, 5. in concionem magna expectatione venit: dixitque parvum esse consilium, quod Themistocles asseret: sed minima honestam. 6. itaque Athenienses QUOD HONESTUM non esset, id ne utile quidem putarent, totamque eam rem, quam ne audierant quidem, auctore Aristide repudiaverunt. Melius hi, quam nos, qui piratas, immunes: socios, veltigaliis habemus. Maneat ergo, quod turpe sit, id nunquam esse utile: ne tum quidem, cum id, quod esse utile putat, adipiscere. Hoc enim ipsum utile putare, quod turpe sit, calamitosum est. Sed incidunt (ut supra dixi) saepe caulae, cum repugnare utilitas honestati videatur, ut animadventurum dum sit, repugnetne plane an possit cum honestate conjugari. Ejus generis haec sunt quaestiones: Si (exempli gratia) vir bonus Alexandria Rhodum magnum fluenti numerum advexerit in Rhodiorum inopia, & fame, summaque an

nonne caritate: si idem sciat, compulsiis mercatores Alexandria solvissse, naveque in cursu, frumento onustas, petentis Rhodum, viderit: diciturque sit id Rhodiis, an silentio suum quam plurimum venditurus? Sapientem, & bonum virum fingimus: de ejus deliberatione & consultatione quaerimus: qui celaturus Rhodios non sit, si id turpe judicet: sed dubitet, an turpe non sit. In hujusmodi causis aliud Diogeni Babylonio videri solet, magno & gravi Stoico: aliud Antipatro, discipulo ejus, homini acutissimo. Antipatro, omnia patet agenda, ut ne quid omnino, quod venditor norit, emtor ignoret: Diogeni, venditorem, quatenus jure civili constitutum sit, dicere vitia oportere: cetera sine insidiis agere: & QUONIAM vendat velle quam optime vendere. Advexi, exposui, vendo meum non plura: quam ceteri: fortasse etiam minorum, cum major sit copia, cui sit impura? Exortitur Antipatri ratio ex altera parte. Quid autem? in cum hominibus consulere debeas, & seruire humana societati, naque lege natum sit & ea habeas principia naturae, quibus parere. & quae sequi debeas, ut utilitas tua communis utilitas sit: ut si si que coramunis utilitas, tua sit: celabis homines, quid tu aisti commodatam, & copia? Respondet Diogenes fortasse sic, Aliud est celare, aliud tacere: neque ego nunc in celo, si tibi non dico, quia natura dorum sit, qui sit finis honorum: qua tibi plus prodesse cognita, quam trinitas utilitas: sed non quidquam tibi audire utile est, id mihi dicere necesse est. 7. Immo vero (inquit ille) necesse est, si quidem meministi esse inter homines naturam consuetam societatem. Memini, inquit ille, sed nam ista societas talis est, ut nihil suum cupisquis sit? quod si ita est, ne vendendum quidem quidquam est, sed donandum. Vides in hac teia dilectione non illud dici, QUAM VIS hoc turpe sit: tamen, quoniam expedit, faciam: sed ita expedire, ut turpe non sit: ex altera autem parte; ea re, & quae turpe sit, non esse faciendum. Vendat a deis vir bonus propter aliqua vitia, quae ipse norit, ceteri ignorent: pessilentes sint, & habeantur salubres: ignoretur, in omnibus cubiculis apparere serpenteis: maie materiae, ruinosa: sed hoc, praeter dominum, nemo sciat, quare, si hoc emtoribus venditor non dixerit, adeoque vendiderit pluz multo, quam se venditurum putarit, num id injuste an improbe fecerit. Ita vero, (inquit Antipater) quid enim est aliud, errantem viam non monstrare (quod Atheni exsecrationibus publicis sanctum est) si hoc non est, emtorem pati ruere, & per errorem in maxime fraudem incurere? plus etiam est, quam viam non monstrare, nam est scientem in errorem, aliter inducere. Diogenes contra: Num te emera crederet, qui ne hortatus quidem est? ille, quod non placebat, propriis sit, tu, quod placebat, emisti, quod si quis praescribit, VILLAM BONAM beneque adificatam, 7. non existimantur seculisse, etiam si illa nec bona est, nec adificata ratione; multo minus, qui dormus non laudantur. UBI ENIM, judicium emtoris est, ubi fructus venditoris qua potest esse? si autem dictum non omnino praestandum est, quod d. h. non est, id praestandum putas? Quid vero est stultius, quam venditorum, ejus res quam vendat, vitia narrare? quid autem tam absurdum, quam si dominus jussu suo praescriberet? DOMUM PESTILENTEM VENDENDO. Si ergo in quibusdam caulis dubiis ex altera parte defenditur honestas, ex altera ita de utilitate dicitur, ut id, quod utile videatur, non modo facere honestum sit: sed etiam, non facere, turpe. Haec est illa,

1. Damonem & Phintiam.] Quid nos torqueamus in vero hujus nomine, cum Palatinus pr. contextus habeat, Phintiam; ora vero Phintiam, item Phintiam? admittamem Torrebis Phintiam, moris ratione quam ponit lib. xx. Advers. c. 13. totidemque habet literis Pal. sec.

2. Commendandorum suorum causa.] Ita vetusta exempla, non conveniunt, commendare enim idem quod valedece notat Gifolius noster. in h. potius est, sed aliter committere; ut faciant mortuorum, unde idem dicitur de Finibus: Simulataque natura sit animal, ipsum sibi conciliari & commendari ad conservandum.

3. Cum sepe iam maxime.] Sic primitus est, sic Pall. & F. & Victoriana. posteriores, cum sepe ab eis iam, cur obliero?

4. Lapidibus obruerunt.] Blanditur magis, quod est in exempli Palatinus pr. lap. expecterant.

5. In concionem magna expectatione venit.] Pal. idem tantum; in concionem magnum venit.

6. Itaque Athenienses, quod honestum non esset, id.] Pal. Ita quod Athenienses non esse, nihil pejor vulgare.

7. Imo vero, inquit ille.] Voces duae postremae non habentur in Palatinus pr. & possunt abesse, satis enim subintelliguntur.

8. Quia turpi sit, non esse faciendum.] Non vacat pendere locum ne hic habere possit scriptura Palatinus pr. quia turpi non sit faciendum.

illa quæ videtur utilium fieri cum honestis sæpe dissentio. Quæ dijudicanda sunt, non enim, ut quæreremus, exposuimus, sed ut explicaremus. Non igitur videri nec fructuarii ille Rhodius, nec hic ædium venditor, celare emtores debuisse. Neque enim id est celare, quidquid reticere: sed cum, quod tu scias, id ignorare emolumentum tui causâ velis eos, quorum interitus id scire. Hoc autem celandi genus quale sit, & cuius hominis, quis non videt? certe non aperti, non simplicis, non ingenui, non iusti, non viri boni: versuti potius, obscuri, astuti, fallacis, malitiosi, callidi, veteratoris, vafri. hæc tot, & alia plura, nonne inutile est viciorum subire nomina? Quod si vituperandi sunt, qui reticuerunt, quid de his existimandum est, qui orationis vanitate adhibuerunt? Cælius Caninius, eques Romanus, nec infacetus, & satis litteratus, cum se Syracusam otandi (ut ipse dicere solebat,) non negotiandi causâ, contulisset, dicitabat, se horulos aliquos velle emere quod invitare amicos, & ubi se oblectare sine interpellatoribus posset. quod cum percubisset, Pythius ei quidam, qui argentariam faceret Syracusis venaleis quidem se hortos non habere, sed licere uti Canio, si vellet, ut suis: & simul ad cenam hominem in hortos invitavit in posterum diem cum ille promississet, tum Pythius, qui esset, ut argentarius, apud omnes ordines gratiosus, piscatores ad se convocavit; & ab his petivit, ut ante suos hortulos postidie piscarentur, dixitque, quid eos facere vellet. Ad cenam tempore venit Canius: opipare à Pythio apparatus convivium: 1 cymbarum ante oculos multitudine, pro se quisque quod ceperat, afferebat: ante pedes Pythii pisces abiecebantur. Tum Canius, Quælo, inquit, quid est hoc Pythii, tantumne piscium, tantumne cymbarum? Et ille, Quid mirum? inquit, hoc loco est, Syracusis quidquid est piscium: hic aquatio; hac villa isti carere non possunt, lacensius Canius cupiditate, contendit à Pythio, ut venderet. Gravatè ille promidit, quid multa? impetrat emit homo cupidus, & locuples, tanti, quanti Pythius voluit, & emit instructus; nomina facit: negotium conficit. invitat Canius frigidie familiaris voca, venit ipse maturè scalmum nullum videt, quærit ex proximo vicino, 2 num feræ quædam piscatorum essent, quod eos nullos videret. Nulæ, (quod sciam) inquit ille; sed hic piscari nulli solent. itaque veri mirabar, quid accidisset. Stomachari Canius. Sed quid faceret? nondum enim Aquilo colligebat, & familiaris meus; protulerat de dolo malo formulas: in quibus ipsis cum ex eo quæreretur: quid esset dolo malus; respondebat, cum esset aliud simulatum; aliud alium. 4 Hoc quidem sanè lucu enter, ut ab homine perito desinendi. Ergo & Pythius, & omnes aliud agentes, aliud simulantes, perfidi, improbi, malitiosi sunt. Nullum igitur factum eorum potest utile esse, cum sit tot vitiosus inquinatum. Quos si Aquiliana definitio vera est, ex omni vita simulatio, dissimulatioque tollenda est. ita nec ut

emat melius, ne ut vendat, quidquam simulabit, aut dissimulabit, vir bonus. Atque iste dolo malus etiam legibus erat vindicatus, ut tutela XII, tabulis, & circumscriptio adolescentium lege Latoria: & sine lege, iudiciis, in quibus additur EX FIDE BONA AGITUR. Reliquorum autem iudiciorum hæc verba maxime excellunt; in arbitrio rei uxoris, MELIUS, AEQUIUS: in fiducia, ut INTER BONOS BENE AGIER. Quid ergo? aut in eo, quod MELIUS, AEQUIUS: potest ulla pars inesse fraudis? aut, cum dicitur INTER BONOS BENE AGIER: quidquam agi dolosè, aut malitiosè potest? Dolus autem malus simulatione, ut ait, Aquilius, continetur. tollendum est igitur ex rebus contrahendis omne mendacium: non licitatore venditor, nec qui contra se liceatur, emtor opponet: uterque, si ad eloquendum venerit, non plus, quam semel, eloquetur. Quidem Scævola, P. filius, cum postularer, ut sibi fundus, cuius emtor erat, semel indicaretur, idque venditor ita fecisset: dixit, se pluris aestimare: 7 addidit centum milia. NEMO EST, qui hoc boni viri fuisse neget; sapientis, neget: ut si minoris, quam potuisset, vendidisset. Hæc igitur est illa pernices, quod alios bonos, alios sapientes existimant. ex quo Ennius, Nequequam sapere sapientem, qui sibi ipsi prodesse nequret. Vere id quidem, si, quid esset, PRODESSE, mihi cum Ennio conveniret. Hecatonom quidem Rhodium, discipulum Panatii, video in iis libris, quos de Officiis scripsit Q. Tuberoni, dicere, Sapientis esse, nihil contra mores, leges, instituta facientem, habere rationem rei familiaris neque enim solum nobis divites esse volumus, sed liberis, propinquis, amicis, maximeque reip. singulorum enim facultates, & copia, divitiis sunt civitatis. Huic Scævola factum, (de quo paulo antè dixi) placere nullo modo potest. etenim omnino tantum se negat facturum compendii sui causa, quod non liceat. Huic nec laus magna tribuenda, nec gratia est. Sed sine simulatio, & dissimulatio, dolo malus est; PERAUCAE res sunt, in quibus dolo iste malus non versetur: sive vir bonus est is, qui prodest, quibus potest, nocet nemini, s rectè istum virum bonum non facile reperimus. Numquam igitur est utile peccare, quia semper est turpe; & QUIA semper est honestum, virum bonum esse, semper est utile. Ac de iure quidem prædiorum sancitum est apud nos iure civili, ut in his vendendis vitia dicerentur, quæ nota essent venditori. Nam cum ex XII, tabulis satis esset ea præstari, quæ essent LINGUA NUNCUPATA, quæ qui inficiatus esset, 9 dupli poenam subiret; à iureconsultis etiam reticentia poena est constituta. 10 Quidquid enim esset in prædio vitii, id statuerunt, si venditor sciret, nisi nominatim dictum esset, præstari oportere. Ut, cum in arce 11 augurium augures acturi essent, iussissentque Titum Claudium Centumalum, qui ad eis in Cælio monte habebat, demoliri eas, quarum altitudo officeret auspiciis; Claudius proscriptis insulam, vendidit; emit 13 P. Calpurnius Lanarius, huic ab auguribus illud

O o o 4 idem denun-

1. Cymbarum ante oculos multitudine.] Sic vet. edd. & Pall. Vict. publicavit ante hunc, quomodo ex Ambrosio antea edicium fuisse à Balduino monuit Suffr. d. s. noster. m. hi. sat. facit vulgata.
 2. Num feræ quædam piscatorum essent.] Pronomen quædam non est in Pal. pr. sed aliqua post vocem essent: unde fit ut suspicer prius fuisse tantum, num feræ piscatorum essent? recita non solum unâ illa vocula, sed & sequentibus illis, quod est non videtur.
 3. Presulas de dolo malo formulas.] S. cedisti ante Victorium qui malitioseruleras, sed contra Palat. nem utrumque, & rationem. mecum ficit & Turnebus lib. XX cap. 13.
 4. Hoc quidem sanè lucu enter.] Mff ferè luculentè, item etiam edd. auctorum sculo procurat: at Pal. pr. copula interfecta, sanè & luculentè, sed, sanè luculentè.
 5. Non licet ante vend. 100.] Palatini nostri pr. fundus herbam novi quæsi gener. s. suggerit, nempe licentiam: quod non improbem si & alia memoran s. in metan.
 6. Nec qui contra se liceatur emtor opponet.] Sic quoque Pall. nisi quod hinc in. vulgat. fore opponet. Muræus lib. XVI. Var. lect. cap. 3. contra esse licet ante vend. arguit quidem, an etiam verè. examinare non licet, hoc ita temporis.

7. Addidit centum milia.] Editio omnium prima item Romana secunda voce amplius, non minus VVolfio vix probabile sit alterum aut ita fundi pretium ignorasse, aut alterum tantum addidit: itaque putat erratum esse in numero, nisi aliquod choragium gloriæ captavit Scævola.
 8. Rectè istum virum bonum non facile reperimus.] Sic membranzæ mem & aliorum & sensus est, non facile istum Hecatonom reperit virum bonum, sive doli mali definitione, sive sua natura accipiat v. r. bonum, rectè, o. est perfectè, abioluè Golielm.
 9. Dupli poenam subiret.] Non poenam non est in Pal. pr. & verò eum variè hic locus exprimitur in membranaceis & ed. itis, ver. simile est, non esse à Cicerone.
 10. Quidquid enim esset in prædio vitii.] Ita Pal. pr. neque recedit Victorius, quam quod is, ed. quomodo & Pal. fec.
 11. Augurium altitudo esset.] Forte salturi, an notavit ad oram libri sub Golielmus.
 12. P. Calpurnius Lanarius.] Sic & Pall. forsitan Lanarius, nom infertio antiqua producte ab Aldo Nepore, nihil proba, nisi Cal. r. vñ illi tunc fuisse ante Lanarium, non cognominè; ita quidem sententia.

denuntiatum est. Itaque Calpurnius cum demolitus esset, cognossetque, Claudium ad eis postea proficisci, quam esset ab auguribus demoliri iustus, arbitrum illum adegit, QUI QUID SIBI DARE FACERE OPORTERET EX FIDE BONA. M. Cato sententiam dixit, hujus nostri Ciceronis poterit enim ceteri ex patribus, sic hic, qui lumen illud prognuit, ex filio est nominandus. Is igitur iudex ita pronuntiavit: cum in veniundo rem eam scisset, & non pronuntiasset, i emtori damnnum praestari oportere. Igitur ad fidem bonam statuit pertinere, notum esse emtori vitium, quod nosset venditor. Quod si recte iudicavit, non recte frumentarius ille, non recte adium pestilentium venditor tacuit sed huiusmodi reticentia iure civili omnes comprehendi non possunt: quae autem possunt, diligenter tenentur. M. Marius Gratidianus, propinquus noster, C. Sergio Orata vendiderat ad eis eas, quas ab eodem ipse paucis ante annis emerat. hac Sergio serviebat: sed hoc in mancipio Marius non dixerat. Ad ducta res in iudicium est. Oratum Crassus, Gratidianum defendebat Antonius, ius Crassus urgebat: quod vitia venditor non dixisset sciens, id oportere praestari: equitatem Antonius quomodo id scitu in ignomiam Sergio non fuisse, qui illas ad eis vendidisset, nisi fuisse necesse dicit: nec eum esse deceptum, qui id quod emerat, quo iure esset, teneret. Quocirca haec? ut illud intelligas, non placuisse maioribus nostris astutos. Sed ALITER leges, aliter philosophi tollant astutias: leges, quatenus manuteneant possunt: philosophi, quatenus ratione, & intelligentia. Ratio igitur postulat, ne quid infidiosus, ne quid simulat, ne quid fallaciter. Suntne igitur infidus, mendax plagas, etiam si excitatur non sis, nec agitur? ipsa enim ferè nullo insequente saepe incidunt, sic et ad eis proferbas, tabulam, tamquam plagam, ponas, domum propter vitia vendas: in eam aliquis incurrat imprudens. Hoc quamquam video propter depravationem consuetudinis, neque more turpe haberi, neque aut lege sanctorum iure civiliter natura lege sancitum est. loietas enim est. (quod etiam saepe dictum est, dicendum tamen est sapientius) LATISSIMAE quidem quae patet, hominum inter homines interior eorum, qui eiusdem generis sunt: propior eorum, qui eiusdem civitatis. Itaque majores aliud jus gentium, aliud jus civile esse voluerunt. quod civile, non idem continad gentium: quod autem gentium, idem civile esse debet. Sed nos veri iuris germanaeque iustitia solidam, & expressam effigiem nullam tenemus: umbra & imaginibus utimur: eas ipsas utinam sequeremur: ferunt enim ex optimis naturae, & veritatis exemplis. Nam quanti verba illa, UTI NE PROPTER IO, FIDEMQUE TUAM CAPTUS, fraudatusve sis? quam illa auro! ut inter bonos bene agere oportet, & sine fraudatione? Sed, qui sunt BONI, & quid sit, BENE AGI, magna quaestio est. Qui quidem Scrvola, pontifex max. suam vim dicebat esse in omnibus iis arbitriis, in quibus adderetur, EX FIDE BONA fideique bonae nomen existimabat manare latissime, idque veritari in tutelis, societariis, fiduciis, mandatis, rebus sentis, venditis, conductis, locatis, quibus vitae societates continentur: in his magni esse iudicis, statuere (praesertim cum in plerisque essent iudicia contraria) quid quemque cuique praestare oporteret. Quocirca ASTUTIAE tollendae sunt, ea quoque malicia, quae vult illa quidem videri se esse prudentiam: sed abest ab ea, distatque plurimum. Prudentia est nimis locata in defectu bonorum, & malorum malicia (si omnia), quae turpia sunt, mala sunt) mala bonis anteponit. Nec verò in praediis solum jus civile, dum ab natura, malitiam fraudemque vindicat: sed etiam

in mancipiorum venditione fraus venditoris omnis excludatur, qui enim scire debuit, de sanitate, de fuga, de furtis, & praestit edicto Adilium. Heredum alia causa, Ex quo intelligitur, quoniam iuris natura fons sit, hoc secunde natura utam esse, NEMINEM id agere, ut ex alterius praedictis inficientia, nec ulla perniciosa vitae major inventi potest, quam in malitia simulatio intelligentiae: & quo isto innumerabilia nascuntur, ut verba cum honestis pugnare videantur. Quotus enim quisque reperitur, qui impunitate, & ignorantia omnium proposita, abstinere possit injuria? Periclitetur, si placet, in iis quidem exemplis, in quibus peccari vulgus hominum fortasse non putat. Neque enim de fideis, veneficiis, testamentariis, furibus, peculatoribus hoc loco differendum est: qui non verbis sunt, & disputatione philosophorum, sed vinculis & carcere castigandi: sed haec consideremus, quae faciunt in, qui habentur boni. L. Minutius Basilii, locupletis hominis, falsum testamentum quidam de Gracia Romana attulerunt: quod quo facilius obtinerent, scripserunt heredes secum M. Crassum, & Qu. Hortentium, homines ipsiusdem aetatis potentissimos: qui cum illud falsum esse suspicarentur, sibi autem nullus esset concili culpa: ALIENI facinoris munusculum non repudiaverunt. Quid ergo? fati hoc est, ut non deiquis videantur? mihi quidem non videtur: quamquam alterum amavi vivum, alterum non odi mortuum. Sed cum Basilii M. Satrium, sororis filium, nomen suum ferre voluisset, eumque fecisset heredem: hunc dico patronum agri Picensis, & Sabini: (de turpem notam temporum illorum) num eras equum, principes civis sem habere ad Satrium nihil, praeter nomen pervenire? Et enim, si is qui non defendit injuriam, neque propulsa a suis, cum potest, injuste facit, ut in primo libro differunt, qualis habendus est is qui non modo non repellit, sed etiam adjuvat injuriam? Mihi quidem etiam verae hereditates, non honeste venduntur, si sint malitiosis blanditiis officiorum, & non veritate, sed simulatione quae fit. Atqui in talibus rebus aliud ille interdum aliud honestum videri solet. Falsum nam PADO M utilitatis, quae honestatis, est regula: qui hoc non perviderit, ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus. sic enim cogitans: Ego istuc quidem honestum, verum hoc expediat: res a natura cogulatas addebit errore divellere; qui fons est fraudum, maleficiozum, scelerum omnium. Itaque si vir bonus habeat hanc vim, ut, si digitus conderperit, possit in locupletium testamenta nomen ejus irrepere, hac vi non utatur, ne si exploratum quidem eum habeat, id omnino neminem unquam suspicaturum. At si dares hanc vim M. Crasso, ut digitorum percussione heres posset scripius esse, qui revera non esset heres: in foro, mihi crede, saltaret. Et mo autem iustus, isque quem sentimus virum bonum, nihil cuiquam, quod in se transferat detrahet. Hoc qui sanctoratur, is se, quod sit vir bonus, nec scire fateatur. At verò si quis voluerit animi sui complicatam notionem evolvere, iam se posse doceat, eum virum bonum esse, qui proficit quibus possit: nocet nemini, nisi laesisset injuria. Quid ergo? hic non noceat, qui quodam quasi veneno perficiat, ut veros heredes moveat, in eorum locum ipse succedat? Non igitur faciat (dixerit quis) quod utile sit, quod expediat? Immo intelligat, NINTI nec expedire, nec utile esse, quod sit injustum, hoc qui non didicerit, bonus vir esse non poterit. Fimbriam consularem, audiebam de patre nostro puer, iudicem M. Lutatio Pinthra fuisse equitum Rom. sane honesto cum is sponsonem fecisset NI BONUS VIR ESSET. itaque ei dixisse Fimbriam, se illam rem

1. Emptori damnnum praestari oportere? Sic & Pal. Nonius tamen in Praetore citat, & Bonjerem in denotum damnus praestari oportere.
2. Praestari dicit Adilium. Palatinus proponit vocaliam, quam sic se potuit devotare praecedens dictio furis.
3. Non peritatis, sed simulacrae quaestio. Quodam effugit, sed simulacrae, quam vult esse in re. Gellius potabatur potius unci includendum, una cum illo non veritate, tanquam confoverium.

4. At si dares hanc vim M. Crasso? Vocula se excludit (Langianus, item Danieli nostri membranae; neque agnoscitur ab editione Romana omnium prima, poteratque abesse).
5. Hic non nocet, qui quodam quasi veneno perficiat? Pal. nocet, item perficit, nihil peris, licet etiam exemplaria olim cula, in quibus nocet, sed ita tamen perficitur.

numquam iudicaturum; ne aut spoliaret fama probatum hominem, si contra iudicasset: aut si iudicasset, vitium bonum aliquem esse, cum ea res innumerabilibus officiis, & laudibus contineretur. Huic igitur viro bono, quem Socrates eorum, non modo Socrates noverat, nullo modo videtur potest quidquam esse utine quod non honestum sit. Itaque talis vir non modo facere, sed nec cogitare quidem quidquam audebit, quod non audeat praedicare. Hec nonne est turpe, dubitare philosophos, quos ne ruffici quidem dubitentia quibus natum est id, quod iam tritum est veritate proverbium: cum enim fidem alicujus, bonitatemque laudant, dignum esse dicunt, quicum in vobis mitem. Hoc quam habet vim, nisi illam, si ruffici expedire, quod non deceat, etiam se id possit nullo se felicitate obtinere? Videtur igitur hoc pro verbo, neque Gygi illi posse veniam dari, neque huic, quem paulo ante fingebam, digitorum perculsione 2 hereditates omnium posse convertere? Ut enim, quod tunc est, id quamvis occultetur, tamen honestum fieri nullo modo potest, sic, quod honestum non est, id utile ut sit, effici non potest, advesante & repugnante natura. At enim, cum permagna praerogativa est casus precandi. C. Marius cum a spe consulatus longe abesset, & iam septimum annum post praeturae iactaret neque petiturus unquam consulatum videretur; Qu, Metellam, cuius legatus erat, suumque virum, & civem, cum ab eo, imperatore suo, Romam missus esset, apud pop. Rom. 3 eruditus est, bellum producere: si se consulens fecissent, brevi tempore, aut ruffum, aut ruffum Jugurtham se in potestatem pop. Rom. redacturum. Itaque factus est ille quidem consul, sed a fide, iustitiaque discessit, qui optimum, & gravissimum civem, cuius legatus & a quo missus esset, in iudicium factu crimine adduxerit. Ne nosse, qui deum Gradianus off. 10 boni viri sanctus est tunc, cum pigor esset, collegiumque praetorum tribuni plebis adhibuissent, ut res nominat a deo communi sententia constitueretur. 4 adhibetur enim temporibus illis nummus, sic, ut nemo posset scire, quid haberet. Conscripterunt communitur edictum cum poena atque iudicio, constitueruntque, ut omnes simul 5 in Rostra post meridiam eisdem darent: & ceteri quidem alius alio: Marius a sublevis in Rostra rediit, idque quod communiter compolitum fuerat, solus edixit. & ea res si quis in magno honore fuit. omnibus viciis statuas, id est, & ceteri. quia multa homo unquam multitudini sui carior. Hae sunt, quae conturbant homines in deliberatione nonnumquam, cum id, in quo violatur aequitas, non ita magnum illud amictu, quod ex eo paritur permagnum videtur: ut Mario, praeripere collegas, & tribunis pleb. popularem gratiam, non ita turpe consilium ob eam rem fieri: quod sibi tunc proposuerat, valde utile videbatur. Sed omnium una regula est, quam tibi cupio esse notissimam; aut illud, quod utile videtur, turpe non sit, aut, si turpe est, ne videatur esse utile. Quid igitur? possimumne aut illum Marium, & virum bonum iudicare,

aut hunc? Explica, atque excute intelligentiam tuam, ut videas, quae sit & in ea, species, forma, & notio viri boni. Cedit ergo in virum bonum, mentiri etiam solenti sui causa, criminari praeripere, fallere: nihil profecto minus. Est ergo alia res tanti, aut commodum ullam tam expectandum, ut viri boni & splendorem, & nomen amittas? Quis est, quod afferat tantum utilitas illa, quae dicitur, possit quantum auferre, si boni viri nomen eripuerit? fidem, iustitiamque detraherit? Quid enim interest, utrum ex homine se quis convertat in bellum, an hominis figura immanitatem gerat velus? Quid? qui omnia recta & honesta negligunt, dum modo potentiam consequantur, nonne idem faciunt, quod is qui etiam locum habere voluit eum, cuius ipse audacia potens esset? Utile ei videbatur plurimum posse alterius invidia, id quod in iustam in patriam, quam inutile, quam turpe esset, non videbat. Ipse autem loquitur in ore semper Graecos versus de Phoenissis habebat, quos dicam ut potero, in conditioe fortasse, sed tamen ut res possit intelligi:

*Nom si violandum est jus, regnanda gratia
Violandum est alia rebus pietatem valas.*

Capitalis Lteocles, vel potius Euripides, qui id unum, quod omnium sceleratissimum fuerat, exceperit. Quid igitur minuta colligimus, hereditates, mercaturas, venditiones fraudulentas? licet tibi, qui rex, op. Rom. dominusque omnium gentium esse concupierit, idque perferat. Hanc cupiditatem si honestam quis esse dicit, amens est. Probat enim legum, & libertatis interitum earumque oppressio aemulatum, & detestabilem, gloriosam putat. Qui autem fatetur non vs tu non esse in ea civitate, quae libera fuit, quaeque esse debeat, regnare, sed ei, qui id facere possit, esse utile, quae hunc ob iurgatione, aut quo potius conicio a tanto errore 7 coner avertere? Potest enim, dii immortales, cuiquam esse utile foedissimum & interitum patriicum patriam: quamvis is qui se eo obstrinxerit, ab oppressis civibus Parens nominetur? Honestate igitur dirigenda utilitas est, & quidem sic, ut haec duo, verbo inter se discrepare, se tamen unum sonare videantur. 8 Non habeo, ad v. (rapionem, quae major utilitas, quam regnanda est: possit nihil contra inutilis ei, qui id in iuste constitutus sit, invenio, cum ad v. r. t. m. capi revocare rationem. possit enim cuiquam esse utiles, angores, sollicitudines, diurni & nocturni metus, vita in iudicium, periculorumque plentissima?

Multumque atque infidelis regno pauci sunt boni,

inquit Accius. At cui regno quod a Tantalio, & Pelope proditum iure obtinebatur. Nam quas tu plures ei regis putas, qui exercitu populi Roman. populam ipsum Rom. oppressisset, civitatemque non modo liberam, sed etiam gentibus imperantem, se viri sibi coegisset? Hunc tu 9 quos conscientiae labes in animo cesses habuisse? quae vulnere? Cuius autem vita ipsi potest utilis esse, cum ejus vita ea conditio sit, ut, qui illam eripuerit, in maxima & gratia futurus sit, & gloria? Quod si haec utilia non sunt, quae

Oooo 3 maxim d

1. Quae iam videntur esse vicia praeripere. At quid haec ferat sibi exemplum antequora habent etiam, Palatinus vero nosse praeripere.
2. Nihil tamen omnium posse convertere. Ita verus codex Nannus, uti etiam posthinc Lycopodium lib. ix. neque aliter aliorum exemplaria. spiritus ed. in posse convertere. deinceps posse ad se convertere. Est in Palat. primum post se convertere. & v. d. convertere post se. Quia locum locum quem habet videtur in off. 10. Hereditates omnium posse convertere. Quod & Laetius fatetur in quibusdam libris invenit; probat tamen magis curiositas, propter sequentia, esse enim vid, quibusdam veloz praeripere, & in vestimentis reserere. Sed non aliter de eodem credo habere in vestimentis, domum tempore aut ad se, quam quod Seneca avertere in vestibus. Orator.
3. C. Marius in bellum producere. Sic & Pall. alioque in scriptura vobis, bellum illud producere, bellum illud ducere, non carpo ducere, sed illud omnino sup. vacentium.
4. Nihil tamen omnium posse convertere. Per eundem hanc, captis ream fecerat Laminius, inde hinc habito. Iqualiter, ego ei priorem suam reddidi, cum

nihil in ea invenire, cui spolia haberi possent.
5. In vestibus, ad v. d. in vestibus, quae major utilitas quam regnanda esse possit. Sic habet Palatinus atque de Mureti unus, & Aldi, in vestibus prius. Nunc ad v. d. in vestibus, quae major utilitas quam regnanda esse possit.
6. In ea species forma. Pal. species quod & placuit V. Storio, videatur Suffridus & Lambinus.
7. Cuius praeripere. Etiam Palatinus facit pro eis m. in quibus vestibus.
8. Nihil tamen omnium posse convertere. Sic habet Palatinus atque de Mureti unus, & Aldi, in vestibus prius. Nunc ad v. d. in vestibus, quae major utilitas quam regnanda esse possit.
9. Quae conscientiae labes. Hentico Stephanus lib. 19. Sched. asserit, tum mutat vocem postquam in tabis, non erat necessa: intell. g. e. nim & maculas & tectus. & lacerationes mentium tyrannicorum, de quibus multa diximus ad librum vi. Ann. Taciti c. 6. L. V. 1997

maximè videntur, quia plena sunt dedecoris, ac turpitudinis: satis pestifera esse debet, nihil esse utile, quod non honestum sit. Quamquam id quidem, cum saepe alias, tum Pyrrhi bello à C. Fabricio, consule iterum, & à senatu nostro iudicatum est. Cùm enim rex Pyrrhus populo Rom. bellum illud intulisset, cumq; de imperio certamen esset cum rege generoso, ac potente; per fuga ab eo venit in castra Fabricii, eique est pollicitus, si praemium sibi proposuisset, se, ut clam venisset, sic clam in Pyrrhi castra rediturum, & eam veneno necaturum. Hunc Fabricius *reducendum curavit* ad Pyrrhum: idque factum ejus à senatu laudatum est. Atqui si speciem utilitatis, opinionemque quaerimus, magnum illud bellum per fuga unus, & gravem adversarium imperii sustulisset; sed magnum dedecus, & flagitium, quicum laudis certamen fuisset, cum non virtute, sed scelere superatum. 1. *Utrum igitur utilius vel Fabricio, qui talis in hac urbe, qualis Aristides Athenis fuit, vel senatui nostro, qui NVMQVAM utilitatem à dignitate sejunxit, armis cum hoste certare, an venenis?* Si GLORIAE causa imperium expetendum est, scelus abest, in quo non potest esse gloria. si ipsae opes experiantur quoquo modo, non poterunt utiles esse cum infamia. Non igitur utilis illa L. Philippi, QU. filii, sententia: quas civitates L. Sulla, pecunia accepta ex senatus consulto liberavisset, ut haereticus vestigiales essent: neque his pecuniam, quam pro libertate dederant, redderemus. Est ei senatus assensus. turpe imperio, piratarum enim melior fides, quam senatus. At aucta vestigalia: utile igitur. QVVSQVBS audebunt dicere quidquam utile, quod non honestum? Potest autem ulli imperio, quod gloria solum esse debet, & benevolentia sociorum, utile esse odium, & infamia? Ego etiam cum Catone meo saepe disseni. nimis mihi praefacile videbatur ararium, vestigaliaque defendere, omnia publicanis negare: multa focis: cum in hos benefici esse deberemus: cum illis sic agere, ut cum colonis nostris solemus; eoque magis, quo illa ordinum conjunctio ad salutem reipub. pertinerebat. Male etiam Curio, cum causam Transpadanorum aequam esse dicebat: temper autem addebat, Vincat utilitas. Potius diceret, non esse aequam, quia non esset utilis reip. 2. quam, cum utilem esse diceret, non esse aequam fateretur. Pienus est sextus liber de officiis Hecatonis, talium quaestionum, *Sine boni viri in maxima caritate annona, familiam non alere, in utramque partem disputat: sed tamen ad extremum 3. utilitate putat officium dirigi magis, quam humanitate. Quare, si in mari saltura facienda sit, equine pretiosi potius salturam faciat, an servuli vituli, hic alio rex familiaris alio ducit humanitas. Si tabulam de naufragio stultus arripuerit, extorquebitne eam sapiens si potuerit? negat, quid sit injurium. Quid? dominus navis, eripiente furtivo? minime: non plus, quam si navigantem in alto, officere*

de navi velis, quia sua sit. QVOD enim perventum sit eod, quò lumta navis est, non domini est navis, sed navigantium. Quid, si in una tabula sint duo naufragi, aqua sapientes sibi uterque rapiat, an alter cedat alteri? cedat vero: sed ei, cujus magis inter sit vel lux, vel reipub. causa, vivere. Quid si haec paria in utroque? nullum erit certamen, sed 4. quasi forte, aut micando victus, alteri cedat alter. Quid si pater sana expulset, cuniculos agat ad aratum: indicetne id magistratibus filius? nefas id quidem est, quin etiam defendat patrem, si arguatur. non igitur patria praestat omnibus officiis? immò verò, sed ipsi patriae conducit, pios cives habere in parente. Quid si pyramidem occupare, si patriam prodece conabitur pater? si levisne filius? immò verò obiectabit patrem, ne id faciat. si nihil proficiet, accusabit: minabitur etiam: ad extremum si ad perniciem patriae spectabit, PATRIA salutem anteponet saluti patris. Quare etiam si sapiens adulterinos nummos acceperit imprudens pro bonis: cum id residerit, solaturusne sit eos sicuti debeat pro bonis. Diogenes ait: Antipater negat: cui potius assentior 5. Qui venerari fugiens vendat sciens, debeatne dicere. Non necesse putat Diogenes: Antipater viri boni existimat. Hac sunt quae controversa jura Stoicorum. In mancipio vendendo, dicenda vitia, non ea, quae nisi dixeris, reddi beatur mancipium jure civili: sed haec, mendacem esse, & aleatorem fuicem, ebriosum, Alteri dicenda videtur, alteri non videtur. Si quis aurum vendens, orichalcum se putet vendere, indicetne ei vir bonus, aurum illud esse, 7. an emat denario, quòd sit mille denarium? Perpicuum jam est, & quid mihi videatur, & quae sit inter eos philosophos, quos nominavi, controversia. PACTA, & promissa semperne servanda sint, quae nec vi, nec dolo malo 8. (ut praetores solent) facta sint? Si quis medicamentum cuiuspiam dederit ad aequam intercutem pepigeritque, ne illo medicamento unquam postea uteretur, si eo medicamento sanus factus fuerit: & annu aliquot post incidet in eundem morbum: nec ab eo, qui cum pepigerat imperet, ut item eo liceat uti, quid faciendum sit, 9. cum sit inhumanus, qui non concedat, nec ei quidquam fiat injuria? Vita, & saluti consulendum. Quid? si quis sapiens rogatus sit ab eo, qui eum heredem faciat, cum et testamento sibi heredes relinquatur, ut antequam hereditatem adeat, lucem palam in foro saltem, idque se facturum promiserit, quod aliter eum heredem scripturus ille non esset: faciat, quod promiserit, necne? 10. Promissis non levi, & id arbitror fuisse gravitatis. sed quoniam promissis salutare in foro turpe ducit, honestius mentietur, si ex hereditate nihil cepit, quam si cepit: nisi forte eam pecuniam in reip. magnum aliquod tempus conulerit: ut vel salutare eum, cum patriae consulturus sit, turpe non sit. AC NE ILLA quidem promissa servanda sunt, quae non sunt iis ipsis utilia, quibus illa promiseris. Sol. Phaethontis filio (ut redeamus ad fabulos) facturum se esse dixit, quid optasset? optavit, ut in cursum patris tolleretur: 11. sublatus

1. *Utrum igitur utilius, &c.* Palatinus pr. faveat lectioni quae est in editione Victorii: *Uisum est igitur*. sed adhaerescim alteri, quae item in Pal. alieto
 2. *Quam cum utilem esse diceret, non esse aequam fateretur.* Secutus sum Palatinos auctoritate fultus editionis Victor. aox., librorumque Suffridi; imò & Petri Danielis, imò editionum primariis, posteriores enim in veterere, aequam esse d. non esse in selem fac. ineptè.
 3. *Utilitate putat officium dirigi magis.* Pal. pr. & editio Rom. prima, *utilitate ut putat* neq; secus à Victorio publicatus & Pal. sec. nisi quod ii praeterea d. viget, unde suspicio mihi oritur fuisse primitus, *utilitate putat officium magis*, omisso illo dirigi.
 4. *Quae forte ante micando vitulus.* Sic Pal. pr. & F. non sive. habet tamen Pal. illud *dimicando*, quod Turnebus vituli una decoravit, scadente m. f. ad quam faciem & aliorum fuisse item membranz., verum Pal. sec. medicando.
 5. *Qui venerari fugiens.* Hæc est lectio consentiens editionum primogeniarum, neque aliter nisi Pall. Danielis, Fabricii, aliorumque. videtur Briffonius in voce *Venerari* libro De verborum significacionibus. recentiores maluerunt *venerari fugiens*; male: potest enim hoc sciri gustu: neque de talibus interrogat venditor, sed de formator ipsemer experitur.
 6. *Alatorum.* Non vidi quaiam lectionem produceret, sicque o-

mnes edd. antiquae sed tamen vix mihi eripi potest nialam esse scripturam codicis Palatin. pr. in quo *amatorum*. servus orium subtrahit, subtrahis altem; non etiam amorem. & certe longè plura damna domino contingunt ex servo amatore quàm aleatore. lectio: amen quoz de eo Iurisc. consulti: scio.
 7. *An emat denario, quid est mille denarium?* Hæc verba demonstrant clarè, Tis mille adjectivum manere in hac compositione, Tis denarium autem, intellecto *tu* nummam, substantivi vicem gerere, & utrumque esse genitivi casus Gronov.
 8. *Ut praetores solent, facta sint.* Sic Victorius, neque secus olim cusi, subsequentes enim ætatis minoris interseruere solent dicere ad eum Pal. pr. adhuc sefecat illud *facta sunt*. & perplacere d. amoenuerent: hinc apostrophos alia etiam membra.
 9. *Cum sit in inhumanus, &c.* Mal. m. ferè hæc omnia attribui respondentis, connecti que cum, *Vita & saluti consulendum est*.
 10. *Promissis non levi, & id arbitror, fuisse gravitatis.* sed quoniam promissis, &c.) Horum nihil existat in Palatin. si ad oram man. recentiori.
 11. *Sublatus est; atque infansu quæcunctis, &c.* Sic collocat voces Palatinus, immo Luceus Suffridi. G. Gulielmos format hæc in versum hoc modo: *Sublatus est, atque infansu quæcunctis sit.* exp. ea. de sumptum; indicat ipsa dictio. I. Quan-

atque infans quâ conficit, illi subminit deflagavit. I. Quanto melius fuerat, in hoc, promissum patris non esse servatum? Quid, quod Theseus exegit promissum à Neptuno? Cui cum tres optationes Neptuno dedisset, optavit interitum Hippolyti, filii sui, cum is patri suspensus esset de noceretur: quo optato impetrato, Theseus in maximis fait laboribus. Quid? Agamemnon cum devovisset Dianæ, quod in suo regno pulcherrimum natum esset illo anno, immolavit Iphigeniam, qua nihil erat eo quidem anno natum pulchrius, promissum potius non faciendum, quam tam tæstum facinus admittendum fuit. Ergo & PROMISSA non facienda nonnunquam: neq; semper deposita reddenda. Si gladium quis apud te sana mente deposuerit, repetat insaniens: reddere peccatum sit non reddere, officium. Quid? sis, qui apud te peccantiam deposuerit, bellum inferat patri, reddasne depositum? non credo: facias enim contra temp. quæ debet esse carissima. Sic multa, quæ honesta natura videntur esse, temporibus sunt non honesta. Facere promissa stare conventis, reddere deposita, commutata utilitate, sunt non honesta. Ac de his quidem quæ videntur esse utilitates contra iustitiam, simulatione præcedunt. satis arbor dicitur. Sed quoniam à quatuor fontibus honestatis primo libro officia duximus, in eisdem versabimur, cum docebitur, ea, quæ videntur esse utilia, neque sunt, quam sint virtutis inimica. Ac de prudentia quidem, quam vult imitari malitia: itemque de iustitia, quæ semper est utilis disputatum est. Reliquæ sunt duæ partes honestatis, quarum altera in animi excellentis magnitudine, & præstantia cernitur: altera in conformatione, & moderatione continentia & temperantia. Utile videbatur Ulyssi, ut quidem poetæ tragici prodiderunt: nam apud Homerum, optimum auctorem, talis de Ulyssæ nulla suspitio est: sed insimulatum eum tragædixit, SIMULATIONE insana militiam subrepsitque voluisse, non honestum consilium, at utile. (ut aliquis fortasse dixerit) regnare, & illuc vivere otiose cum parentibus, cum uxore cum filio. Ullum tu decus in quotidianis periculis & laboribus, cum hac tranquillitate conferendum putas? Ego verò istam contemnendam, & abijciendam: quoniam, QUAE HONESTA non sit, ne utilem quidem esse arbitror. Quid enim auditurum putas fuisse Ulyssæ, si in illa simulatione perseverasset? qui cum maximas res gesserit in bello, tamen hæc audiat à Aiace:

Cupi ipse princeps iurjurandi fuit,
Quid omnes scitis, solus neglexit fidem.
Furto asimulavit, ne coiret, insitit.
Quid nisi Palamedu perspicax prudentia
Ipsu percepser malisiam audaciam,
Fide sacram jura perpetuo falleret.

Illi verò non modò cum hostibus, verum etiam cum fluctibus, id quod fecit, dimicare melius fuit, quam deserere consentientem Græciam ad bellum barbaris inferendum. Sed dimittamus & fabulas & externa, ad rem factam nostramque veniamus. M. Atilius Regulus, cum consul iterum in Africa ex insidiis captus esset, duce Xanthippo Lacedæmonio, imperatore autem patre Hannibalis Hamilcare: juratus missus est ad senatum, ut, nisi redditi essent Pœnis captivi nobiles quidam, rediret ipse Karthaginem. is cum Romam venisset, spectem videbat, sed eam, ut res declararet, falsam iudicavit: quæ erat talis, manere in patria, esse doni sua cum uxore, cum liberis: quam calamitatem accepisset in bello, commensura fortuna bellica iudicavim, tenero consulari dignitatu quatum, quæ hac negotio esse utilis? quæ censes? magnitudo animi & fortitudo negat. Nam locupletiores quæ-

ris auctores? Harum enim est virtutum proprium, NIL EXTIMESCERE, omnia humana despiceret; nihil, quod homini accidere possit, intolerandum putare. itaque quid fecit? In senatum venit: mandata exposuit: sententiam ne diceret, reculavit: quamdiu iurjurando hostium teneretur, non esse se senatorem. Atque illud etiam (ò stultum hominem, dixerit quispiam, & repugnantem utilitati suæ!) reddi captivos, negavit esse utile: illos enim adolescentiis esse, & bonos duces, se jam confectum senectute, cuius cum valisset auctoritas, captivi retenti sunt: ipse Karthaginem rexit: neque eum caritas patriæ retinuit, nec suorum. Neq; verò tum ignorabat, se ad crudelissimum hostem, & ad exquisita supplicia proficisci: sed iurjurandum conservandum putabat. Itaque tum, cum vigilando necabatur, ERAT in meliore causa, quam si domi senex captivus, perjurus, consularis remanisset. At titule, qui non modò censuerit captivos remittendos, verum etiam dissuaserit. Quomodo stultie: etiamne si reipab. conducebat? potest autem, quod inutile resp. sit, id cuiquam civi utile esse? PERVERTUNT homines ea, quæ sunt fundamenta naturæ, cum utilitatem ab honestate sejungunt. omnes enim expetimus utilitatem, ad eamq; rapimur, nec facere aliter ullo modo possumus nam quis est, qui utilia fugiat? aut quis potius qui ea non studio-sissime prosequatur? sed quia NVS QVAM possumus, nisi in laude, decore, honestate utilia sequere, propterea illa prima & summa habemus: utilitatis nomen non tam splendendum, quam necessarium ducimus. Quid est igitur, dixerit quis, in iurjurando? num iratum timeamus Jovem? At hoc quidem commune est omnium philosophorum, non eorum modò, qui deum nihil habere ipsum negeti dicunt, & nihil exhibere alteri: sed eorum etiam, qui deum semper agere aliquid, & moliri volunt, nunquam nec irasci deum, nec nocere. Quid autem iratus Jupiter plus nocere potuisset, quam nocuit sibi ipse Regulus? nulla igitur vis fuit religionis, quæ tantam utilitatem præverteret. An ne turpiter faceret? Primum, MINIMA DE MALIS. Num igitur tantum mali turpitudine ista habebat, quantum ille cruciatus? deinde illud etiam apud Attium,

Registine fidem? neque dedi, neque do insideli cuiquam.

Quamquam ab impio rege dicitur, luculentè tamen dicitur. Addunt etiam, quemadmodum nos dicamus, videri quædam utilia, quæ non sunt: 2 sic se dicere, videri quædam honesta, quæ non sunt: ut hoc ipsum videtur honestum, conservandi iurjurandi causa ad cruciatum revertisse: sed sit non honestum: quia, quod per vim hostium esse actum, ratum esse non debuit. Addunt etiam, quidquid valde utile sit, id fieri honestum, etiam si antea non videretur. Hæc ferè contra Regulam. Sed prima videamus, Non fuit Jupiter metuendus, ne iratus noceret: qui neque irasci solet, neque nocere. Hæc quidem ratio non magis contra Regulam, quam contra omnem iurjurandum valet, sed IN IURJURANDO, non qui metus, sed quæ vis sit, debet intelligi, est enim iurjurandum, affirmatio religiosa, quod autem affirmate, quasi deo teste, promissis: id tenendum est jam enim non ad iram deorum, quæ nulla est: sed ad iustitiam, & ad fidem pertinet. nam præclare Ennius:

O fides alma, & apta pinnis, & iurjurandum Jovis!

Qui igitur iurjurandum violat, is fidem violat, quam in Capitolio vicinam Jovis Opt. Max. (ut in Catonis oratione est) majores nostri esse voluerunt. At enim ne iratus quidem Jupiter plus Regulo nocuisset, quam sibi nocuit ipse Regulus. Certè, si nihil malum esset, nisi dolere. Id autem 4 non modò non summum malum, sed nec malum quidem esse, maxima auctoritate philosophi affirmant: quo-

1. Quotus melius fuerat, &c.) Totam hanc periodum videas in Palat. p. ad oram lib. 1. et puram in vet. 2. Vbi dicitur, id est, Palat. p. non habet vocem dicere, & videntur non intelligi posse, sic & paulo post, ubi est, quod per vim hostium est factum, idem liber excludit verbum hostium, non absurdè.

3. Apta pinnis.) Bene hæc explicat Muretus l. b. XIV. Var. lect. cap. 3. itaq; miror quod Aldus Nepos neget se intelligere quod sit apta pinnis. 4. Non modò non summum malum.) Alterum non abest pr. Palatino & neque semper necessarium est.

quorum quidem restem non mediocrem, sed haud scio an gravissimum, Regulam, nolite, quaso, vituperare, quem enim locupletiores quærimus, quam principem populi Romani, qui retinendi officii causa, et civitatum subiecit voluntarium? Nam quod ajunt, *MINIMA DE MALIS*, id est, turpiter potius, quam calamitose? *AN EST* illum majus malum turpitudine? quæ si in deformitate corporis habet aliquid essentialis, quanta illa depravatio, & foeditas turpitudini animi debet? Itaque, nervosius qui ista distulerunt, et solum audent malum dicere id, quod turpe sit; qui autem remissius, hi tamen non dubitant summum malum dicere. Nam illud quidem,

3. Neque dadi, neque do fidem infideli cuiquam;
 Adhuc recte à poeta; quia, cum tractaretur Atreus, perferre servandum fuit. Sed si hoc sibi sumunt, nullam esse fidem, quæ infideli dadi sit, videant, ne queratur latebra perjurio. Est autem jus etiam bellorum, fidesque iurjurandi sæpe cum hoste servanda. Quod enim ita juratum est, ut mens concipiat et fieri oportere, id servandum est: quod aliter, id si non feceris, nullum est perjurium, ut, si praedonibus pactum pro capite non attuleris, nulla fraus est, ne si juratus quidem id non feceris, nam pirata non est, ex perduellium numero definitus: sed communis hostis omnium, cum hoc nec fides debet, nec iurjurandum esse commune. Non enim in istum jurare; perjurare est: sed quod ex animi tui sententia juratis, sicut verbis concipitur more nostro, id non facere, perjurium est. Scite enim Euripides:

Juravi lingua; mentem impuram gero,
 Regulus vero non debuit conditiones, pactionesque bellicas, & hostiles perturbare perjurio. cui iusto enim, & legitimo hoste res gerebatur; adversus quem & totum jus fœdiale, & multa sunt jura communia quod nisi ita esset, nunquam claros viros senatus victos hominibus deditisset. At verò T. Veturius, & Sp. Postumius, cum iterum consules essent, quia, cum male pugnatum apud Claudium esset, legionibus nostris sub jugum missis, pacem cum Samnitibus fecerant, dediti sunt his: in iussu enim populi, senatusque fecerant eodemque tempore & Ti. Numicius, qui, Mælius, qui tum tribuni plebis erant, quod eorum auctoritate pax erat facta, dediti sunt, ut pax Samnitum repudiaretur. Atque hujus deditio ipse Postumius, qui deditur, fuztor & auctor fuit, quod idem multis antea post C. Mancinus: qui ut Numantini, quibus cum sine sententia auctoritate fœdus fecerat, dederetur, rogationem suavit eam, quam L. Furius, & Sex. Atilius ex senatu tenebant: quæ accepta, est hostibus deditus. Honestius hic, quam Qu. Pompejus, quo, cum in eadem causa essent, deprecante, accepta lex non est. hic ea, quæ videbatur utilis, plus valuit, quàm honestas: apud superiores, utilitatis spectare: talia, ad honestatis auctoritate superata est. *Ad non debuit ratum esse, quod erat actum per vim. Quas vero forti*

viro vis possit adhiberi. Cur igitur ad senatum proficerebatur, cum praeteritum de captivis diffusurus esset? Quod maximum in eo est, id reprehenditis, non enim tuo iudicio stetit, sed suscepit causam, ut esset iudicium senatus: cui nisi ipse auctor fuisset, captivi profectio Pœnis redditi essent. Ita incolumis in patria Regulus restitisset. quod quia patriæ non utile putavit, ideo sibi honestum & sentire illa, & pati credidit. Nam quod ajunt, *quod valde utile sit, in fieri honestum*: immo verò esse, non fieri. est enim nihil utile quod idem non honestum nec quis utile, honestum est, sed quia honestum, utile. Quare ex multis mirabilibus, exemplis, haud facile quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius, aut praestantius. Sed ex tota hac laude Reguli, unum illud est admiratione dignum, quod captivos retinendos censuerit, nam quod reddidit, nobis nunc mirabile videtur: illis quidem temporibus aliter facere non potuit. itaque ISTA ZAVS non est hominis, sed temporum nullum enim vinculum ad adstringendam fidem iurjurando majores arctius esse voluerunt. id indicant leges in XII. tabul. indicant sacra, indicant fœdera, quibus etiam cum hoste devocatur fides: 7 indicant notiones, animadversionesque senatorum; qui nulla de re diligentius, quam de iurjurando, judicabant, L. Manlio A. li filio, cum dictator fuisset, M. Pomponius, tribunus plebis, diei dixit, quod is paucos sibi dies ad dictaturam gerendam addidisset: criminabatur etiam, quod *Tuum situm*, qui postea est Torquatus a peliatus, ab hominibus relegisset, qui rari habitare jussisset, quod cum audivisset & adolecentem filium, negotium exhiberi patri: accurrisse Romanam, & cum prima luce Pomponii domum venisse dicitur, cui cum esset nuntiatum, quod illum natum allatum ad se aliquid contra patrem arbitrarer: surrexit è lectulo, remotisque arbitris, ad adolescentem iussu venit. At ille, 9 ut ingreßus est, confectionem gladius astrinxit, juravitque, se illum statim interfecit, nisi iurjurandum sibi cedidit. se patrem nullum esse facturum. Juravit, hoc coactus terrore Pomponium. 10 idem ad populum derulit, dedit, cur sibi causa desistere necesse esset. Manlium missum fecit, tantum temporibus illis iurjurandum valebat. Atque hic M. Manlius est, qui ad Amicem Galli, quem ab eo provocatus occiderat, torque detracto, cognomen invenit, cuius ierito consulatus Latini ad Velerum fuit, & legati, magnus vir in prius, & qui perindulgens in patientia, idem accipere trevici in finium. Sed ut laudandus Regulus in conservando iurjurando, sic decem illi, quos post Cannensem pugnam iuratos ad senatum misit Annibal, se in castra redituros, ea, quorum potius erant Pœni, nisi de reddendis captivis impetravissent. si non redierunt, vituperandi. De quibus non omnes uno modo, nam Polybius, bonus auctor in primis, scribit, ex decem nobilissimis, qui tunc erant milii, novem revertisse à senatu re non impetrata: unum ex decem, qui paulo post quam egressus erat

1. *Cruentum subiecit voluntarium?* Pal. idem *cruentus*, sibi ferat voluntarium: quæ d' veritas scriptor non videtur temeraria.
 2. *Solum audent malum dicere*; Vox ultima non est in Pal. pr. & verò *Deo* *Engis* belle subintelligi potest, cum mox iterum repetatur.
 3. *Neque dadi neque do fidem, &c.* Genacium in defacit Muretus transposita verborum, itaque do infideli, cuiquamque dadi fidem, sed quis præstat germanum esse Actus?
 4. *Ex proventu in numero definitus.* Videur vox postrema à glossatore, cer. è Romana edito prima tale quid, ferè arguit, in quæ est perditionem *amici, deservit.*
 5. *Delicias & hostiles.* Non habet Pal. pr. voculas duas posteriores; & ambigat quis sine non sine auctoritate.
 6. *T. Numicius & Mælius.* Palat noster non abt ab eis libris qui præterierunt *T. Minucius, & Mælius.*
 7. *Inducant notiones.* Sic odd. primæ, posteriores notiones: sed contra nulli qui catervatim alterom tenent, poniturque pro iudicis accipiantur. Noster pro Domo: *Omnia unis Pœni fieri esse debuit.* De præteritis. *Clidius* conjuratum iudicium & notiones ac morem illius severissimum sustulit, &c.

8. *Adolecentem filium negotium exhiberi patri.* Pal. idem exhibere, annuntiarumque alias leg. *filii*; quæ scriptura non displicet, ut delincent adolescentem Pomponium patri eripere jus quod per leges habebat in filium familiam. videatur Saffridos Petri, cum ceteri commentatores heic tacent.
 9. *Ut ingreßus est.* Magis ferè probem quod est in Palat. no. pr. *ingreßus est.*
 10. *Interitus ad Senatum missi Hannibal, &c.* Vellem & heic Aldom Nepotem proinde se var. anies scripturas membranarum suarum, item Saffridum, aliosque, sed quid si omnes ad unum tacent in loco tamen minus integro, quippe Palat. noster pr. solummodò agnoscit, *jur. ad Senatum missi in castra redituros ea quorum Pœni, nisi de reddendis, &c.* Sec. *jur. ad Senatum in castra redituros ea quorum erant in Pœni, nisi, &c.* Romæ excusus CCCCLXIX præter: *jurator in castra redituros à senatu, ea quorum erant in Pœni, nisi de, &c.* Megentis cuius anno quarto maritius habet: *in Pœni, in castra redituros ea quorum erant Pœni, nisi de, ex quo lat. è facinus à senatum missi, Hannibal, in castra redituros ea quorum erant in Pœni, nisi de, & verosimile enim omnes has turbas lectonum ortas ab infolenti locutione, per. r. ingreßus est.*

erat de castris, redisset, quasi aliquid esset oblitus, Roma remanisset. Reditu eum in castra, liberatum se esse iurejurando interpretabatur: non rectè. **FRAUS** enim adstringit, non dissolvit perjurium. Fuit igitur stulta calliditas, pervertebat imitata prudentiam. Itaque decrevit senatus, ut ille veterator, & callidus, victus ad Annibalem duceretur. Sed illud maximum octo hominum millia tenebat Annibal, non quos in acie cepisset aut a qui periculo mortis diffugissent, sed qui relictis in castris fuissent a Paulo, & Varro, conculibus. eos senatus non censuit redimendos, cum id parva pecunia fieri posset: ut esset infitum militibus nostris aut vincere, aut emori. Quae quidem re audita, *fructum animi Annibalis* scripsit idem, quod senatus, popululque Roman. rebus affectis tam excello animo fuisset. sic honestatis comparatione, ea, quae videntur utilia, vincuntur. Aelius autem, qui Graece scripsit historiam, plaris ait fuisse, qui in castra revertissent, eadem fraude, ut iurejurando liberarentur, eosque a censoribus, omnibus ignominis notatos. Sit jam huius loci finis, peripicuum est enim, quae timido animo, humili, demisso, fructoque fiant: quale fuisset Reguli f. stum, si aut de captivis, quod ipsi opus esse videretur, non quod reipub. censuisset, aut domi remanere voluisset; non esse utilia, quia sint flagitiosa, foeda, turpia. Restat quarta pars, quae de core, moderatione, modestia, continentia, temperantia, continetur. Potest igitur quidquam esse utile, quod sit huic talium virtutum choro contrarium? Atqui ab Aristippo Cyrenasici, atque Annicerii philosophi nominati, omne bonum in voluptate posuerunt. *virtutemque censuerunt ob rem esse laudandam, quod efficiens esset voluptatis.* quibus obolletis Horet Epicurus, ejusdem ferè adjutor, atque sententia. Cum his viris, equisque, ut dicitur, si honestate tueri ac retinere sententia est, deortandum est. nam si non modo utilitas sed vita omnis beata, corporis firma constitutione, ejusque constitutionis spe explorata, ut à Metrodoro scriptam est, continetur: certè hæc utilitas, & quidem summa (sic enim censent) cum honestate pugnat. oam ubi primum prudentia locus dabitur? an, ut conquirat undique suavitate? *quam miseris virtutis famulatus, servientis voluptati!* quod autem minus prudentia? an legere intelligenter voluptates? fac nihil esse jucundius: quid cogitari potest turpius? Jam, qui dolorem summum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quæ est dolorum, laborumque contemptio: quamvis enim multis in locis dicat Epicurus (sicut hic dicit) satis fortiter de dolore: tamen **NON** est spectandum est, quid dicat, sed quid consentaneum sit ei dicere, quibus voluptate terminaverit, mala, dolore: ut, si illum

audiam de continentia, & temperantia; dicit ille quidem multa malis locis: sed aqua hæret, utajunt: nam qui potest temperantiam laudare is, qui ponat summum bonum in voluptate? est enim **TEMPERANTIA** libidinum inimica: libidines autem, consecratrices voluptatis. Atque in his tamen tribus generibus, quoquo modo possunt, non incallide tergiversantur. Prudentiam introducunt, scientiam suppeditantem voluptates, depellentem dolores, fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cum tradunt, rationem negligendæ mortis, perpetiendique doloris. Etiam temperantiam inducunt, non facillimè illi quidem, sed tamen quoquo modo possunt. dicant enim, voluptatis magnitudinem & doloris detractio finiri. Justitia vacillat vel jacet putius, omnesque ex virtutes, quæ in communitate cernuntur, & in societate generis humani, neque enim bonitas, nec liberalitas, nec commitas esse potest, non plusquam auicicia, si hæc non per se expectantur, sed ad voluptatem, utilitatemve referantur. Conferamus igitur in pauca, nam ut utilitatem nullam esse docuimus, quæ honesti esse contraria: sic **OMNIS** voluptatem dicimus honestati esse contrariam. quo magis reprehendendos Calliphonem, & Dinomachum judico, qui se diremturos controversiam putaverunt, si cum honestate voluptatem, tamquam cum homine pseudem, copulavissent. Non recipit istam conjunctionem honestas, aspernatur, repellit, nec vero & finis bonorum, & malorum, qui simplex esse debet, ex dissimilibus rebus misceri, & temperari potest. Sed de hoc magna enim res est alio loco pluribus, nunc ad propositum. Quemadmodum igitur, si quando ea quæ videretur utilitas, honestati repugnat, dijudicanda res sit, satis est supra disputatum. sin autem **SPECIEM** utilitatis etiam voluptas habere dicitur, nulla potest esse ei cum honestate conjunctio, nam, ut tribuamus aliquid voluptati, conditioni fortasse non nihil, utilitatis eorè nihil habebit. Habes à patre munus, Marce fili, mea quidem sententia **MAONUM**: sed perinde erit, ut acceperis, quamquam tibi hi tres libri, inter Cratippi commentarios, tamquam hospites, erunt recipiendi. Sed ut, si ipse venissem Athenas (quod quidem esse factum, nisi me è medio cursu clara voce patria revocasset) aliquando me quoque audires: sic, quoniam his voluminibus ad te profecta vox est mea, tribues his temporis quantum poteris: **POTERIS** autem, quantum voles, cum verò intellexero, te hoc scientiæ genere gaudere, tum & præsens tecum propediem (ut spero) & dum aberis, absens loquat. Vale igitur, mihi Cicero, tibi que persuade, esse te quidem mihi carissimum: sed multo fore cariorem, si talibus monimentis, præceptisque laudaberis.

M. TVL-

1. *Fructum animi adstringit* (Distinguit editi ferè, sed alterum existit in Palat. pr. in Fabr. claud. in Laugianis, & in nos auribus offensivo loquor quæ adstringit, quod tamen propugnata Gifantius noiter in Observat. onibus suis Linguae Lat. 2. 2. quæ in adolescentium manibus versatur, vulgoque adstringere in eorum valere non dirumpit, aut d. Soli- versis sed aliquid relictum aliter: gare ac strigere.
2. *Quæ virtutis virtus diffugit* Pal. idem, periculum mortis effugit. sed, nescio utra lecto poterit sic.
3. *Quæ ipsi ipse*, Pal. p. h. idem etiam pr. me habet, sed jam huiusmodi p. h. ex quibus nihil habet: m. s. in Gifantio autem quæsum calam-

suo indulisse libranos.

4. *Cum his viris equisque* Editiones multæ veli equique, sed alterum existit in Romano secunda, neque aliter Palat. pr. nam Gualterii m. s. v. i. p. d. s. q. u. i. g. n. o. r. a. t. o. n. e. s. e. l. i. c. i. t. e. p. r. o. v. e. r. b. i. l. i.5. *Deorum deorum sunt* Est à Palat. no pr. cui secundas facit coedex Mureti, ut videre est in Variis ipsius lib. 2. 1. 7. cap. 3. prius c. h. s. i. r. i.6. *Fructum animi adstringit* Muretos dicto loco autem at duas illas voces & malorum ab hominibus fortasse minimè malis, sed certè notatis in elegantibus, additas esse.